

PROF. DR. SZALMA JÓZSEF
EGYETEMI TANÁR, ÚJVIDÉK

SZERZŐDÉSKÖTÉSI AUTONÓMIA AZ EURÓPAI ÉS A MAGYAR JOGBAN

I. A szerződési szabadság az EU-ban. A szerződési szabadság, szerződéskötési szabadság (szerződési autonómia) fogalom-meghatározása. A szerződési autonómia korlátai és megszegésének alapvető jogkövetkezmenyei.

1. A szerződési szabadság az Európai Unióban.

A Maastricht-i (EU) Egyezmény (1992), valamint a korábbi Római (EK) Egyezmény (1957)¹ egyik kiemelt alapelve az áru, szolgáltatások, munkaerő és a tőke szabad áramlása, az európai – öröndetesen bővülő – gazdasági térségben. Megmutatkozott, hogy ennek biztosítása, azaz könnyítése céljából elengedhetetlen a közösségi magánjog nemcsak irányelvek vagy rendeletek útján való szabályozása – a közösségi, európa parlamenti és tanácsi hatáskörben, hanem kodifikációs szinten is, elsősorban a szerződési jog területén, elősegítvén a szerződéskötés szabadságát és a szerződési szabadságot. Modelltvények jöttek létre (UNIDROIT), vagy magánindítvány és nemzetközi tudományos összefogás alapján folyamatban van kidolgozásuk, megalkotásuk. Utóbbiak közül említsük meg az Ole Lando féle *Szerződési Alapelveket (Principles of European Contract Law*, melynek kidolgozása még 1980-ban kezdődött, a II. kötet 2000-ben jelent meg), vagy a Gandolfi által vezetett kodifikációs törekvéseket (Accademia dei Giurisprivatisti Europei – Avantprojet);² előbbiek közül az UNIDROIT nemzetközi kereskedelmi szerződésekről szóló modelltvényét (1994). Újabbán 2003-tól pedig folyamatban van az Európa Tanács és Parlament által létrehozott Bizottság munkája, mely a *kohérens közösségi szerződési jog kodifikációjának* szükségével, a közösségi magánjog fejlődési irányainak kijelölésével, tartalmával és szabályozási módszerével

kapcsolatosan folytat ankét-tevékenységet.³ Az EU, *Európa Alkotmány Szerződésének* (2003 június 18, július 10) II-16 szakasza előíranyozza a *vállalkozási szabadságot*, amely immáron európai uniós, alkotmányi jellegű alapelvvé vált. A szövegtervezet szerint a vállalkozás szabadsága az uniós jog és az egyes államok joga szerint elismert. Ugyanakkor II-15 szakaszában előíranyozza, hogy minden embernek joga van a munkára, szabadon megválasztott, vagy vállalt hivatásán belül. A II-17 szakasz pedig előíranyozza, hogy minden embernek jogában áll jogszerűen megszerzett tulajdont birtokolni, azzal szabadon rendelkezni és azt örökölni.⁴

Az európai (közösségi és belső) magánjog fejlődésének útjait számos külföldi⁵ és hazai szerző elemezte, mind magánjogtörténeti, mind tételes jogi szemszögből. Egyes szerzők a közös kódex mellett szállnak síkra, azon az alapon, hogy a szerződési szabadság kiterjesztése elengedhetetlen a Binnenmarkt (közös piac) megvalósítása céljából. Érvelésük szerint immáron az európai közös piac normatív kereteinek és a piac akadálytalan működésének biztosítása céljából, nemcsak a jogharmonizáció, hanem a majdani Európai Parlament által (és nemcsak magánkodifikációk útján) megalkotott közös kódex révén is túl kell haladni a klasszikus kollíziós nemzetközi magánjog megoldásait. A nemzetközi kereskedelmi jogban ugyan fennáll a jogválasztás lehetősége, mely kizárja a nehézkes kollíziós normák általi utalásokat, és ezáltal az alkalmazandó anyagi jogok „összeütkezését.” A felek akár az európai szerződési magánkodifikációkat is kiköthetik, összhangban az akaratautonómiával. Mégis, a koherens európai szerződési jog vonatkozásában az illetékes bizottság által megvalósított Ankét kérdezettjei (gazdasági kamarák, vállakozások, stb., kb. 150) helyesnek tartják a közösség által elfogadott szerződési jogi kodifikációt. Mások azt vallják, hogy az Unió egyenesen és máris, korlátozza szinte áttekinthetelen irányelvi és rendeleti jogával a szerződési szabadságot, jóval inkább, mint a belső kódexek. Ezen az állásponton van a doktrína tekintélyes része akik úgyszintén a közös kódexek mellett szállnak síkra; nem érintvén a belső kódexek létjogosultságát (Zimmermann, Hugh Beale, Von Bahr, Irene Klauer). Igaz, különböző nézetek vannak arról, hogy a közös szerződési kódex csupán alapelveket tartalmaz, vagy ennél többet, „mélyítvén” az egyes szerződési jogin-

tézmények felé. A nemzeti kódexek is módosultak az irányelvi jog hatására (Német BGB 2000-2201, OPTk). Komoly jogegységesítési törekvések jutottak kifejezésre a választottbírói eljárások tekintetében, hiszen a belső, tagállami törvények szinte „egy az egyben” elfogadták a választottbírói modelltörvényt (UNIDROIT). A materiális jog egyesítése, legalábbis kodifikációs szinten ennél „óvatosabban” halad. Talán azért, mert fennáll a (szerződési) jogválasztás lehetősége, legalábbis a nemzetközi kereskedelmi jogviták esetén. Talán azért, mert „fékező módon” a klasszikus kódexek mögött ott áll a rendkívül gazdag polgári jogi irodalom és jogalkalmazási tapasztalat? Talán azért, mert a polgári jog alapvető konvergenciájára már régtől sor került, a római jogi közös hagyományok⁶, a kereskedelmi szokásjog, a klasszikus polgári törvénykönyvek recepciói hatásai és az uniós jogharmonizáció útján? Nyilvánvaló, hogy az alapvető konvergencia nem elegendő, a szerződési szabadság érvényesítése érdekében szükséges az alapvető szinten meghozott európai polgári jogi kodifikáció, ezen belül nyilvánvalóan első hely a szerződési jogé.

2. A szerződési szabadságról szóló alaprendelkezések az egyes klasszikus európai polgári jogi kódexekben.

Tekintettel az európai közösségi jogra, valamint a magyar Ptk újrakodifikálására, szükségesnek és hasznosnak tűnik a klasszikus európai polgári törvénykönyvek szerződési szabadságról és korlátairól szóló rendelkezéseinek áttekintése, a jogalkalmazás álláspontjait is figyelembe véve. A következőkben a francia Code civil (1804), a német BGB (1896/1900), az Osztrák Általános Polgári törvénykönyv (1811) és a svájci Kötelmi törvény (1911) vonatkozó rendelkezéseit és alkalmazását kíséreljük meg áttekinteni.

a) A francia Code civil. A Code civil közismert 6. szakaszában határozza meg a szerződési szabadságot és annak általános korlátait. A törvény szavai szerint: „Az egyes szerződések nem állhatnak ellentétben a közrend és a jószokások törvényeivel.”⁷ Az újabb jogirodalom számos szemponjait elemzi a szerződési szabadság tartalmának és közrendi korlátainak, mint pl. a közrend és jószokások fogalma és oltalma, a közrend és jószokások hanyatlása, a közrend és az építkezési tevékenység, a jogforgalom és a közrend kapcsolata, a

bíróság szerepe a szerződési közrendvédelemben, a közrend szerződés által történő megsértésének jogkövetkezményei, a közrendi kifogás, a személyiségvédelem és a közrend. A 6. szakasz eredete és fejlődésmenete, a közrend és a fogyasztóvédelem, a közrend és a házassági, azaz házassági vagyoni jogi szerződések, a közrend és a nemzetgazdaság, közrend francia és angol jogösszehasonlítás.⁸ A francia bírói gyakorlat a közrend alapján oltalmazza a *személyiségi jogokat*. E jogok, különösen a *személyiség méltóságának* szerződési megsértése, közrendellenesnek minősül.⁹ Közrendellenesek azok a szerződések is, amelyek sérelmezik a *munka szabadságát* és a vállalkozói alapítói jogokat, – különösen, ha a szerződés *versenykizáró rendelkezéseket* tartalmaz és ezzel sérül más vállalkozó érdeke. Semmisnek minősülnek a szolgálati szerződésbe foglalt *kizárólagos jogokat* tartalmazó bérkifizetési klauzulák.¹⁰ Közrendellenesnek és semmisnek minősül a házasság szabadságával ellentétes szerződés.¹¹ A *választottbírák megválasztása* a választottbírói eljárásban a felek jogában áll, e joggal ellentétes, e jogot kizáró szerződési klauzula sérti a közrendet és az ilyen klauzula semmis.¹²

b) A német BGB. A szerződési szabadság *általános korlátait* a német BGB 138. paragrafusában szabályozza. Ennek (1) bekezdése szerint a jogügylet, amely sérti a jószokásokat, semmis. A (2) bekezdés tiltja az uzsorát, nevezetesen „különösképpen semmissek azok a jogügyletek, amelyek a másik fél kényszerhelyzetével, tapasztalatlanságával, belátóképességének hiányával, és szembetűnő akaratgyengeséggel való visszaélés útján, saját érdekében, vagy harmadik személy hasznára, olyan szolgáltatási előnyt ígér, nyújt, vagy szavattal, ami a másik fél terhére, a szolgáltatások szembetűnő aránytalanságához vezetett.”¹³

A törvényszöveg általánosan elismert kommentátorai (Jauernig, Schlechtriem, Stürner, Teichmann, Vollkommer) szerint e rendelkezés meghatározza a magánautonómia kereteit (Begrenzung der Privatautonomie).¹⁴ A rendelkezés minden jogügyletre, nemcsak a szerződésre érvényes. A mérvadó *időpont*, amikor a jószokásellenességnek fenn kell forognia, ahhoz, hogy a szerződés semmisé nyilvánítható legyen, a szerződés (jogügylet) megkötésének időpontja.¹⁵ A *jószokásellenesség fogalma* a bírói

gyakorlatban úgy van meghatározva, mint olyan magatartás, amelyet *mindenki elítél és igazságtalannak, métánytalannak, jogellenesnek tart.*¹⁶ Nem elegendő tehát a bíró személyes, szubjektív meggyőződése arról, hogy a jogügylet jöszokásellenes. A jöszokások *nem tekinthetők szűkebb értelemben vett szokásoknak.* A jöszokások nem mások mint *minimumai a jogforgalomban szokásosan elfogadott magatartási módnak.* Ezek figyelembe vételének hiánya a jogügyletet semmissé teszi. Vannak olyan nézetek is, melyek szerint a jöszokások olyan *etikai minimumok* figyelembevételét követelik meg, amelyek a *hatályos jogrendszer alapvető értékrendszerében foglaltak.*¹⁷ A bírói gyakorlat pl. jöerkölcsbe ütközö szerzödéseknek tartja a nemi kapcsolat pénzbeli térítését.¹⁸ Jöszokásellenes az eljegyzés a még házasságban levö személlyel.¹⁹ Fokozatosan változott a megítélése az orvosi és ügyvédi gyakorlat átruházásáról, eladásáról szöló szerzödéseinél.²⁰ A jogügylet jöszokásellenessége a jogügylet tartalmának, indítékainak és céljának összességére nézve történo mérlegelés alapján következtethetö ki.²¹ Jöszokásellenes továbbá a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés, különösen monopolhelyzetben (pl. az energiaellátóval megkötött szerzödésnél az erőfölényből eredö egyoldalúan és a fogyasztóra nézve kedvezötlenül meghatározott térítés). Semmisek természetesen az uzsora és az uzsorához hasonló ügyletek, mivel ezek is jöszokásellenesek.²²

Részleges semmisség. A BGB 139. paragrafusa szerint, ha a szerzödéés egy része semmis, a szerzödéés egésze semmis, kivéve, ha a felek a semmis rész hiányában is megkötötték volna a szerzödéést.²³

Konverzió. A BGB 140. paragrafusa szerint, „Amennyiben a semmis jogügylet megfelel egy másik jogügylet követelményeinek, érvényes az utöbbi, amennyiben a felek ennek érvényét kívánták volna, ha a semmiségrööl tudomásuk lett volna.”²⁴

A BGB 142. paragrafusa szerint előirányzott jogkövetkezménye a jöszokásellenes, vagy tilos szerzödéésnek, a szerzödéés semmissége. A szerzödéést kezdettööl, létrejövételétööl kezdödöden semmisnek kell tekinteni.²⁵

A forma és a tartalom szabadsága. A német klasszikus jogirodalom utal arra, hogy a német jogban a gemeines Recht tanításai szerint főszabály szerint kötelmek alapításához nem szükséges

valamely forma, a formakötelezettség kivétel, és akkor szükséges a szerződés megfelelő alakiséga, ha azt külön törvényi rendelkezés előírja.²⁶ A BGB 305. paragrafusa szerint a kötelelem alapításához, valamint a jogügylet tartalmának módosításához, szükséges a szerződés megkötése a felek között, amennyiben a törvény mást elő nem íranyoz.²⁷

Formabiányosság jogkövetkezménye. A BGB 125. paragrafusa értelmében a jogügylet, amelynél hiányzik a törvényben előírt alak-szerűség (forma), *semmis*. A jogügylet által előírt forma hiányossága, kétely esetén, ugyanígy semmisséggel jár.²⁸ A BGB 128. paragrafusa szerint, amennyiben a törvény megköveteli a *közjegyzői formát* (notarielle Beurkundung) elegendő a szerződés érvényéhez már az is, hogy a közjegyző ellenjegyezte (hitelesítette) az ajánlatot és az elfogadást.²⁹ A BGB 129. paragrafusa szerint amennyiben a szerződés engedélyköteles, a nyilatkozatot írásban kell megfogalmazni, azzal, hogy a felek aláírását közjegyzőnek kell hitelesítenie.³⁰

A német Kereskedelmi törvénykönyv (1900)³¹ és a vállalkozói szabadság. Az 1861.-es évi (Das Allgemeine Deutsche Handelsgesetzbuch ADHGB) tulajdonképpen rendi jellegű jog volt, a kereskedők magánjogi forgalomban való részvételét szabályozta és a francia Code commerce „rendiesített” változata volt. A hatályos 1900. évi Kereskedelmi törvénykönyv megtartotta a kereskedők sajátos jogállását, ami többek között a kereskedelmi tevékenység folytatását, – függetlenül attól, hogy milyen társasági, szervezeti formában valósul meg (részvénytársaság – Aktiengesellschaft, betéti rt. – Kommanditgesellschaft auf Aktien, korlátolt felelősségű társaság – Gesellschaft mit beschränkter Haftung, GmbH) – a kereskedelmi tevékenységet megvalósító cég lajstromoztatásával feltételezi.³² Tehát a kereskedelmi tevékenységben résztvevő jogalanyok csak a *cégbejegyzés feltételével* vehetnek részt a jogforgalomban. A hatályos törvény reformjára, különösen a kereskedő fogalmának új meghatározása tekintetében 1998. júniusában került sor, a kereskedői „státusz” további liberalizálása irányában.³³

c) Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv (OÁPt.). AZ OÁPt. 869. paragrafusa a szerződés létrehozatalához szükséges feltételként szabja meg a *szabad akarattal* megkötést. Az akaratnyilatkozat komoly, határozott, és érthető kell legyen. Ellenkező esetben a

szerződés nem jön létre. A 870-877. paragrafusok szabályozzák az *akarathibás* szerződéseket, vagyis azokat, amelyek *kényszerhatás, megtévesztés, vagy tévedés* hatása alatt, vagy következtében jöttek létre, előirányozván a megtámadhatósági jogkövetkezményt. A megtévesztett vagy kényszerített amellet, hogy igényelheti a szerződés megtámadását, kártérítésre is jogosult, melynek kötelezettje a másik, rosszhiszemű fél. A 878. paragrafus a szerződés érvényességének további feltételeiként a *szerződés tárgyának* lehetséges és engedélyezett voltát követeli meg. Tehát a szerződés tárgya *lehetséges és engedélyezett* kell legyen.³⁴ Végül a szerződés szabadságának általános korlátját az OÁptk. 879. paragrafusa szabja meg: (1) *A szerződés, mely törvényi jogszabályt, vagy jószokásokat sért, semmis.* (2) Különösképpen a következő szerződések semmissek (*tilos szerződések*): 1. A házasságközvetítés. 1.a) Az egészségügyileg (orvosi szempontból) indokolt (támogatott) szervátültetés közvetítése. 2. A perbeli jogi képviselő ügyféllel kötött szerződése, amelyben a képviselő az ügyfél perbeli követelését részben, vagy egészben a maga javára köti ki. (Más szóval, ha az ügyvédi díjazás tárgya maga a perbeli követelés egésze, vagy annak meghatározott része). 3. Amennyiben az örökséget, vagy egy harmadik személytől eredő meghatalmazást még az átruházó vagy a megbízó életében a várományos elidegenítette. 4. Ha valaki a másik fél könnyelműségének, tapasztalatlanságának, vagy szorult helyzetének kihasználásával a maga, vagy harmadik személy javára feltűnően előnyös kikötést szerződött le, amely a másik fél szolgáltatásának értékével összevetve aránytalan. (3) *Az általános üzletkötési feltételben, vagy szerződési formalevélben (blanketában) foglalt olyan szerződési rendelkezés, mely nem tartalmazza mindkét fél fő kötelezettségét, semmis – amennyiben e rendelkezés, az eset összes körülményeit figyelembe véve, az egyik szerződő felet súlyos hátrányosan érinti.*³⁵ Az OÁptk. meghirdeti a formamentességet, *formaszabadságot*, hiszen 883. paragrafusa szerint, a szerződés megköthető szóban vagy írásban, a bíróságon vagy bíróságon kívül, tanúkkal vagy tanúk nélkül. A szerződés alakiségének különböző változatai között, a szerződés kötelmi joghatálya tekintetében, kivéve a törvényben előírt eseteket, nincs különbség. (Más szóval mind a formátlan, mind a formális szerződésnek egyen-

ló hatálya van, egyikkel és a másikkal is lehet kötelmet alapítani, kivéve ha a törvény másként rendelkezik). A 884. paragrafus szerint azonban, amennyiben a *felek egy* (jövőbeni) szerződésük tekintetében meghatározott formát irányoznak elő, vélelmezett, hogy e forma teljesítése *nem kötelező*.³⁶ Az osztrák kódex 885. paragrafusa szabályozza az ún. *punktációt (pontozatot)*, sajátos előszerződést, amely ugyan nem képez formális okiratot, de tartalmazza a szerződés fő elemeit. Az ilyen megállapodás érvényes kötelemet hoz létre a felek között.³⁷ Az OÁPtk. 886. paragrafusa szerint, amennyiben a törvény a felek akaratkifejezésére *kötelező írásbeli alakot* ír elő, a szerződés az okirat aláírásával jön létre.³⁸

Az osztrák *jogirodalom*³⁹ minősítése szerint a szerződési szabadság a kötelmi jogban jut kifejezésre, kevésbé a családi jogban. E szabadság kifejezője a *magánautonómia* eszméjének. A szerződési szabadság fogalma alatt értendő a szerződéskötési (Abschlussfreiheit) és a szerződési (egyetértési) szabadság (Einigungsfreiheit), a *formátlanság elve*, a *szabad tartalom-meghatározás elve* (típus- és tartalomszabadság – Gestaltungs-, oder Inhaltsfreiheit), a szerződés *megszüntetésének szabadsága*.⁴⁰ A *szerződéskötés szabadsága* azt jelenti, hogy a felek szabadon dönthetnek arról, hogy egyáltalában kötnek-e szerződést és kivel. A *formaszabadság* (formátlanság, alakiságtól mentesség – Formfreiheit) azt jelenti, hogy a kötelmi szerződés (jogügylet) megkötése nem függ valamilyen különleges alaki kelléktől, mert elvben formátlan. A *típuszabadság* (Gestaltungsfreiheit), vagy a *tartalom-meghatározás szabadsága* alatt azt értjük, hogy a szerződő felek nem kötelesek a törvény által előírányzott szerződéstípusokat megkötni, tehát *nincs szerződési típuskényszer* (kein Typenzwang besteht). Idővel kialakultak a szerződési gyakorlatban olyan szerződések is, amelyek *nincsenek szabályozva* a törvényben, *nincsenek nevesítve*. Ezeket *atipikus szerződéseknek* nevezzük (atypische Verträge). Ezeknek példái: a garanciaszerződés, hitelnyitási szerződés (Krediteröffnungsvertrag), hitelezési megbízás (Kreditauftrag), stb.⁴¹ A felek *vegyes szerződést* is köthetnek (gemischter Vertrag), amelyek a törvény által szabályozott különböző szerződéstípusokból állnak össze, pl. vételből és ajándékozásból álló vegyes ajándékozás, a bérletből és a vételből álló leasing-szerződés, kölcsönből és letétből álló banktakaré-

betétről szóló szerződés (Bankspareinlagenvertrag), stb. Mérvadó jog alkalmazása, azaz jogvita esetén alkalmazandó, vagy a *kombinációs* elmélet, mely szerint minden szerződésre nézve, adott kötelezettségre vonatkozóan azt a jogszabályt kell alkalmazni, amely *szerződéstípusból a kötelezettség fakad*. A vétel és a csere elhatárolása esetében azonban érvényes a törvényi jogszabály (OÁPtk. 1055. par.) és a *túlnyomó, túlsúlyban* levő szerződést kell alkalmazni (abszorpció elmélet, Absorptionstheorie).⁴² Mint minden magánautonóma, a szerződési szabadság is tartalmaz korlátozásokat (Schränken). Ezek védik a közrendet (öffentliche Ordnung), továbbá a szociálisan gyengébb csoportokat.⁴³ A magánjog semmiképpen sem érinti csupán a személyt, mint egyént (Person als Individuum), hanem egyúttal a közösséget is (Allgemeinheit).⁴⁴ Habár a kötelmi szerződések által a magánjogi jellegű magántulajdon kerül forgalomba, ez eminens nemzetgazdasági jelentőséggel bír. Ausztriában érvényesül a *szabad verseny* (freies Wettbewerb), ami nem csupán a verseny szabadságából következik (az Alkotmány 6. szakaszának 1. bekezdése), hanem lényegében a szerződési szabadságon alapul. A magánjogok és kötelezettségek jelentős mértékben *korlátozottak, vagy módosítottak közjogi jogszabályokkal* (öffentlich-rechtliche Vorschriften). Így pl. a szerződési szabadság szerződéskötési kötelezettséggel korlátozott meghatározott vállalkozások esetén. Habár a magánjog kapcsolódik a közjoghoz, *lényegében mentes a hatósági beavatkozásoktól*.⁴⁵ Vannak a feleket *oltalmazó törvényi rendelkezések*, amelyek a szerződési szabadságot korlátozzák, azért, hogy a szerződés tartalmában kialakult súlyos következmények esetén lehetőséget adjanak a feleknek a korrekcióra. Ilyen jogintézmény pl. a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás *feltűnő aránytalansága* (OÁPtk. 934. paragrafus) és az *uzsora* esete (OÁPtk. 979. § 2. bek. 4.). A szerződés akkor érvényes, ha *szabad akaratelhatározás* műve, ha az *akarat bibás*, mert a nyilatkozó tévedésben volt, a szerződés *megettámadható*.⁴⁶

Mindenki szabadon határozhat arról, hogy megköt-e egy szerződést, s ha igen, milyen tartalommal. Mivel a partner számára is rendelkezésre áll a magánautonómia, a szerződés megkötése és tartalma a másik fél egyetértését feltételezi. Az *információ* hiánya,

vagy megléte korlátozza, vagy lehetővé teszi a szerződési szabadság érvényesítését.⁴⁷

Azok a jogügyletek, amelyek megsértik a jószokásokat, semmiek. *Jószokások* alatt értjük azokat a normákat, amelyeket a törvény kifejezetten nem tartalmaz, de helyesen kikövetkeztethetők a *jogi érdekekből*. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint jószokásellenesek azok a szerződések, melyek durván sértik a joggal védett érdekeket, durva (szembetűnő) értékegyenlőtlenséget okozván a felek érdekei tekintetében.⁴⁸ A jószokások azonosak az *iratlan joggal, az alapvető jogelvek közé* sorolhatók. Vannak nézetek, melyek szerint az *erkölcs* általánosan elismert normáit is figyelembe kell venni.⁴⁹ A bírói gyakorlat értelmében jószokásellenes a házastársak közötti megállapodás, mely szerint kölcsönös szexuális szabadságot biztosítanak egymásnak. Tilos a szexuális szolgáltatásokért ellenszolgáltatást kikötni (prostitúció). Tilos az a megállapodás is, házasságban nem élő, de együtt élő nő és férfi között, amely szerint a meg nem született gyermek iránti minden felelősséget a jövőbenő apa az anyára ruházza át.⁵⁰ Jószokásellenesek és semmiek a vagyoni büntetésről szóló megállapodások, amelyek ellentétben állnak a büntetés céljával.⁵¹ Tilos az arról szóló ígéret, amely szerint az ígértetevő lemond a házasságról vagy arról, hogy hivatását nem fogja megváltoztatni, vagy arról, hogy meghatározott vallást válasszon magának.⁵² Jószokásellenesek azok a szerződések, amelyek sértik a személyiségi szabadságot, vagy a vállalkozói szabadságot, mint pl. az olyan szerződés, amely a másik fél gazdasági tönkremenetelét célozza.⁵³ Bizonyos cselekmények önmagukban nem jószokásellenesek, hanem csupán akkor, ha pénzbeli ellenszolgáltatás fejében történnek, pl. ha az egyik házastárs pénz fizetése ellenében megbocsátja a másiknak a válóokot. A pénzbeli térítés nélküli megbocsátás nem jószokásellenes.⁵⁴

Összegezvén az osztrák jog elméleti álláspontjait, Gschnitzer szavaival, a kötelmi jogban a jogrend messzemenően a feleknek adja át azt a lehetőséget, hogy jogviszonyaikat maguk rendezzék, szabályozzák. Ez a magánautonómián alapul. Ennek eszköze a szerződés. A kötelmi jogban uralkodó a szerződési szabadság. Csupán kivételesen fordul elő a szerződéskötési kényszer (Kontrahierungszwang). Ugyanakkor a felek szabadok a szerződés tartalmának meg-

határozását illetően, továbbá a szerződési jogban a formaszabadság az uralkodó.⁵⁵

d) *Svájci Kötelmi törvény (Sv.Kt.)* A törvény 19. szakaszának (1) bekezdése szerint a szerződő felek *szabadon* határozzák meg *a szerződés tárgyát, a törvényi jogszabályok keretén belül*.⁵⁶ E szakasz (2) bekezdése értelmében pedig „a szerződés érvénytelen, amennyiben a szerződés ellentétben áll a *kényszerítő törvényi jogszabályokkal, a szokásokkal és a közrenddel*, különösképpen, ha ellentétben állnak a törvénnyel szavatolt *személyiségi* jogosultságokról szóló rendelkezésekkel.”⁵⁷ A törvény a szerződési szabadság *általános korlátait* döntően a 20. szakaszban határozza meg. E szakasz (1) bekezdése szerint „a szerződés semmis, amennyiben *tárgyát* tekintve *lehetetlen, tilos*, vagy ellentétben áll a *szokásokkal*.” A (2) bekezdés szerint pedig, „amennyiben a szerződés *egyes klauzulái semmissek*, a szerződés e klauzulái semmissé teszik az egész szerződést, kivéve, ha a szerződés e klauzulák hiányában is érvényben tartható.”⁵⁸ A 21. szakasz *tiltja az uzsorát*, ami nem más, mint olyan szerződési ígéret, amelynek ellenszolgáltatása az ígérthez mérten szembetűnően aránytalan, annak alapján, hogy a kizsákmányolás a másik fél szorult helyzetének, tudatlanságának, vagy tapasztalatlanságának kihasználásával jött létre.⁵⁹ A törvénykönyv a szerződési szabadságot kivételesen feltételezi *forma* (kötelező alakosság) teljesítésével. A 22. szakasz szerint, amennyiben a felek a szerződés érvényét általuk meghatározott formához kötötték, e forma (alakosság) kötelezi őket, akár az ajánlat megadásának tekintetében is.⁶⁰ A Sv. Kt. 12. szakasza szabályozza a törvény által előírányzott *kötelező formát*, ami *kivételt* képez a formaszabadság alól. E rendelkezés értelmében, ha a törvény valamely szerződés létrejötteléhez kötelező írásbeli formát követel meg, e forma szükségessége a szerződés bárminemű *módosításához* is. A 13. szakasz (1) bekezdése értelmében, a törvény által előírt kötelező írásbeli forma esetén érvényükhöz szükséges a szerződő felek aláírása. A 7. szakasz 2. bekezdése szerint, amennyiben az ajánló árjegyzékkel rendelkezik, ennek a pusztá fennállása nem kötelez és egymagában nem jelent szerződési ajánlatot.⁶¹ A 25-31. szakaszok szabályozzák a szabad akaratnyilvánítás követelményét, valamint a tévedés, a megtévesztés és a kényszerhatás megtámadási jogkövetkezményeit,

a 34-35. szakaszok pedig a szerződés jóváhagyását a részlegesen cselekvőképtelen személyek jogügyleti nyilatkozatainak hatályosítására nézve.⁶²

Az alapvetően ma is változatlan normák kapcsán továbbra is időszerűnek tűnnek Theo Guhl korábbi (1980) álláspontjának megállapításai. Guhl úgy értékeli, hogy a szerződési szabadság központi normája a Sv. Kt. 20. szakasza. Megállapítja, hogy a kötelelem, amelynek lehetetlen, jogellenes, vagy a jószokásokat sértő tartalma van, semmis.⁶³ Az ilyen szerződés jogkövetkezménye az abszolút semmisség, amelyre *mindenki hivatkozhat*, és amely senkivel szemben nem vált ki hatályt. A semmisségre hivatkozó *megállapítási keresettel* lép fel (Feststellungsklage).⁶⁴ Annál inkább, mert a semmisség *ex lege* és *ex tunc* hatályú, amit a bírósági ítélet, a kereseti kérelem kapcsán, utólag megállapít. Amennyiben a hiányosság a több szolgáltatás közül egyre, azaz a szerződés egy részére vonatkozik, csupán e rendelkezések semmisek, kivéve, ha a szerződő felek e rendelkezések hiányában a szerződést nem kötötték volna meg (*részleges semmisség*).⁶⁵

A Sv. Kt. rendelkezéseinek alapján az elmélet megkülönbözteti a jogilag nem engedélyezett, vagyis *jogellenes* szerződéseket a *jószokásellenes* szerződésektől. a) *Tilos szerződések*. Tilos szerződésekről akkor van szó, ha a szolgáltatás *tilos*, különösen pedig, ha *büntető* magatartásban nyilvánul meg. Senki sem kötelezhető jogérvényes szerződéssel arra, hogy deliktumot kövessen el. Az ilyen szerződés semmis. Tehát a kényszerítő jellegű konkrét jogszabályok ellenében megkötött szerződések nem váltanak ki kötelmi joghatályt. A bírói gyakorlatban ilyen érvénytelen szerződési rendelkezések a meghatalmazás felmondási lehetőségéről szóló lemondás,⁶⁶ a kötelmi szerződés kötelezettje kártérítési felelősségéről való lemondás szándékos, vagy súlyos gondatlansággal okozott kár esetére,⁶⁷ a (tartalmukban egyébként imperatív jellegű) elévülési határidők módosítására irányuló megállapodás.⁶⁸ b) *Jószokásellenes szerződések*. E fogalom alatt a jogalkalmazás különböző tényállásokat ért. Jószokásellenesek a bordélyokkal kapcsolatos jogügyletek,⁶⁹ a kenőpénzekről szóló megállapodások.⁷⁰ Jószokásellenes a szerződési bírság (*stipulatio poene*) kikötése szerződési ígéretek teljesítésének biztosítéka céljából.⁷¹

Jószokásellenesek azok a szerződési rendelkezések is, amelyek által az egyik szerződő fél szolgáltatása mérték, tartalom és tartam tekintetében a kötelezett személyes és gazdasági szabadságát szembetűnően, mértéktelenül korlátozza. Ilyen pl. adott dolog meghatalmazás alapján megbízott kezelője és a megbízó lánya közötti megállapodás, amely szerint a megbízott a megbízó lányának jóváhagyása nélkül, a megbízó vagyonával nem rendelkezhet.⁷² Jószokásellenesek azok a szerződések is, amelyek ellentétben állnak a c) *jóerkölcs*-szel. Ilyen megállapodás pl. a házasságbontásba való beleegyezés, meghatározott ellenérték fizetésének feltételével,⁷³ vagy az ún. hallgatáspénz (gyakorlatilag egyfajta zsarolás), amikor valaki a bűncselekmény elkövetőjének pénzfizetés teljesítésének feltételével ígéretet tesz, hogy az általa ismert bűncselekményt nem fogja feljelenteni.⁷⁴

e) *A hatályos, 1989. után többször módosított magyar Ptk. (1959. évi IV. törvény a magyar Polgári törvénykönyvről) és a szerződési szabadság.* A hatályos magyar Ptk. XVI. fejezetének általános szabályai bevezető rendelkezése, mely a pacta sunt servandából indul ki, a 198. szakasz (1) bekezdésében rögzíti, hogy a szerződésből kötelezettség keletkezik a szolgáltatás teljesítésére és jogosultság a szolgáltatás követelésére. A (2) bekezdés szerint pedig „jogszabály a szerződés kötését kötelezővé teheti.” A (3) bekezdés szerint (horribile dictu) „szolgáltatásra irányuló kötelezettség és jogosultság jogszabályból vagy hatósági rendelkezésből szerződéskötés nélkül is keletkezik, ha a jogszabály vagy törvényes jogkörében eljáró hatóság így rendelkezik, és a kötelezettet, a jogosultat és a szolgáltatást kellő pontossággal meghatározza. Ebben az esetben – jogszabály vagy hatóság eltérő rendelkezése hiányában – a szerződésre vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni.” Természetesen, szó sincs arról, hogy jogszabály a szerződés kötését nem teheti kötelezővé. Csupán arról van szó, hogy a bevezető rendelkezésben szükséges, hogy először a főszabály (a szerződési szabadság) és csak utána, a kivétel, a szerződéskötési kötelezettség, vagy a szerződési szabadság korlátozása, nyerjen szabályozást.

Ezzel összhangban kellene előtérbe hozni a Ptk. 201. (1) szakasz (1) bekezdését, mely szerint „a szerződés tartalmát a felek szabadon állapíthatják meg” és „a szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől

egyező akarattal eltérhetnek, ha jogszabály az eltérést nem tiltja”. (A polgári jogi normáknak *diszpozitivitásra* vonatkozó szabálya). E rendelkezés változatlanul, jogosan kerülhetne a 198. paragrafus helyébe, a 198. paragrafus jelenlegi tartalma nézetem szerint, minden veszteség nélkül, nyugodt lélekkel törölhető. (Talán maradhatnak a 206. paragrafus rendelkezései, mint a szerződés-kötelezettség szabályai, mint kivétel a szerződési szabadság alól). A 201. szakasz (2) bekezdése fontos, ezt követő, jó megfogalmazás, hiszen megállapítja, hogy „*semmis az a szerződés, mely (azt kellene beiktatni, kényszerítő) jogszabályba ütközik*, vagy amelyet jogszabály *megkerülésével* kötöttek, kivéve ha ahhoz jogszabály más jogkövetkezményt fűz.” Külön (3) bekezdésbe kellene iktatni a jelenleg csupán mondatvégi ponttal elválasztott következő mondatot: „Semmis a szerződés akkor is, ha nyilvánvalóan a *jóerkölcsbe* ütközik.” Ebben csupán a „nyilvánvalóan” szót kellene törölni, mert e szó jelentése nem értelmezhető. Ugyanis egy jogügylet vagy jóerkölcsellenes, vagy nem, ez nyilvánvaló. Fenti jogösszehasonlítási elemzésünk azt mutatja, hogy nem szokásos a „jóerkölcs” szintagmája, inkább elfogadott, ennek helyében a „*kényszerítő jogszabályok, a közrend és a jószokások*” hármasa. Láttuk a svájci Kt. elemzéséből, hogy az ottani doktrína, ugyanúgy az osztrák elmélet, a jószokások alatt az erkölcsellenes szerződéseket is tiltja. Az *erkölcs* értékrendet, értékítéletet tartalmazó mérce, tehát *nem lehet jóerkölcs*, csupán erkölcs. Ezzel szemben a *szokások* íratlan, általánosan elfogadott normák, melyeket hosszabb idő alatt alakítanak ki, azonos helyzetekben való azonos magatartáskövetelménnyel. A „jó” jelző azért szükséges, mert *vannak olyan szokások is, amelyek általánosan nem elfogadottak*. A szokások lehetnek speciálisak, pl. egyes szakmai területeken alakulhatnak ki (üzleti jószokások), ezzel szemben az erkölcsi értékítéletek rendszerint általánosak (jó-rossz fogalma, stb).

Helyeselhető a Ptk. 199. paragrafusának megoldása, mely szerint, a jogösszehasonlításban elfogadott módon, az *egyoldalú akaratnyilatkozat* csupán kivételesen, a törvényben megállapított esetekben (pl. végrendelet, díjkitűzés), hoz létre kötelmet.

A 201. paragrafus (2) bekezdése (laesio enormis – a visszterhes szerződéseknél a *szolgáltatások feltűnő aránytalansága*) és a 202.

paragrafus (*uzsorás szerződés*)⁷⁵ alapos elemzés és átértékelés kérdése, hiszen a két jogintézmény csupán rudimentárisan szabályozott. A *laesio enormis*-nál ki kellene zárni a kereskedelmi szerződésekre való alkalmazást, a nyilvános versenytárgyaláson való eladás megtámadásának lehetőségét. A polgári jogi szerződésekre nézve pedig el kellene fogadni a szubjektív koncepciót, tehát a sérelmezett csak akkor hivatkozhat a *laesio*-ra, ha a szolgáltatások valós piaci értéke tekintetében tévedésben volt. Az *uzsoránál* pontosítani kellene a „másik fél helyzete kihasználásának” szintagmáját, hasonlóképpen, mint azt az Mtj. teszi, vagy a hagyományos Ptk-k, melyek e jogintézményt szabályozzák (Svájci Kt., OÁPtk). Ilyen pontosítást jelentene „a másik szerződő fél szorult helyzete, függősége, tudatlansága, könnyelműsége kihasználásával elért, a kihasznált fél rovására és az *uzsorás* javára kikötött feltűnően aránytalan szolgáltatás.” Szükséges volna az általános semmisségi jogszabályoktól (234. paragrafus) eltérő, szokásos érvénybentartási szankció, amennyiben a kihasznált fél javasolja szolgáltatásának csökkentését, kigyenlítését.

Problematisztikus a Ptk. 205. § (4) bekezdése, mely a szerződés megkötésénél a feleket ún. *együtműködésre* kötelezi. Szerintünk elegendő az alapelvi (4. § (1) bekezdés szerinti) rendelkezés, mely megköveteli a jóhiszemű és tisztességes magatartást, a polgári jogviszonyok egészére nézve, így a szerződéskötési tárgyalásokat (*culpa in contrahendo*) illetően is. A visszterhes szerződéseknél a szerződéskötési tárgyalás során a felek között természetsszerűen érdekellentét áll fenn: az egyik fél, az eladó, magas árat kér, a vevő alacsonyat. A szerződéskötési tárgyalás arról szól, hogy valahogy megegyezzenek. Az „együtműködés” érdekellentét fennforgása esetében értelmezhetetlen. (Sarkítva: Egyezzen bele az eladó az „alacsony árba” is, vagy a vevő a „magas árba” – együtműködés fejében? Ha egyik sem egyezik bele a másik ajánlatába, akkor nem működtek együtt, s ha így volna, ennek mi a szankciója? Helyes az, hogy jóhiszeműen tárgyaljanak, ha nem, beáll a *culpa in contrahendo* iránti felelősség. Egyébként senki sem kötelezhető együtműködési kötelezvény fejében, érdekével ellentétben álló szerződés megkötésére.) A kifejezés nem szokásos, nem véletlenül hiányzik a klasszikus polgári törvénykönyvekben, és nincs benne a

hagyományos magyar Ptk.-tervezetekben sem. Amikor a szerződés létrejött, akkor a felek a *pacta sunt servanda* elve alapján nem együttműködni kötelesek, hanem jóhiszeműen és tisztességesen cselekedni és maradéktalanul teljesíteni a kölcsönösen, szabad akarat és egyetértés alapján vállalt kötelezettségeket. Kivéve, ha beállnak a megváltozott, előre nem látható körülmények, melyek tartós szerződés esetén súlyosbítják az egyik szerződő fél helyzetét (Ptk. 241. §). *Nota bene*, a hatályos – *clausula rebus sic stantibus* – rendelkezés, szerintem pontosítást igényel. Ugyanis, hiányolható benne a szokásos, „előre nem látható körülmény” szükséges szintagmája, nem tartalmazza továbbá azt, hogy ez a jogintézmény csupán a tartós és visszerhes szerződésekre érvényes, stb. A „jogos érdek” kifejezés sem értelmezhető, helyette inkább használatos, a szerződés teljesítésének elnehezülése, súlyosbodása (*l'imprevision*), hiányzik a szankció pontosítása és kiegészítése – a hatályos rendelkezés által szavatolt szerződés módosítás mellett – a szerződés felbontásának lehetőségével, stb.

Az *általános szerződési feltételekre* vonatkozó rendelkezések, (Ptk. 205. § (3), 209. § (1), (2), (3), 209/B. § (1-6), 209/C. §, 209/D. §, 205. § (5), az 1997. évi CXLXI. törvénnyel beiktatva) úgy tűnik helyes megoldásokat tartalmaznak, oltalmazzák a sérelmezett felet, amennyiben az általános szerződési feltétel, melyet az egyik fél egyoldalúan szabott meg, tisztességtelen és ellentétes a versenyszabályokkal.

Átértékelhetők a *szabad akaratnyilvánítással* (tévedés, megtévesztés, kényszerhatás) kapcsolatos rendelkezések (Ptk. 210. § (1), (2), (3), (4), (5), melyek hiányosak, pl. a megtámadási határidő mellőzött a jogintézménynél, ahol ezt elő kellene irányozni és ennek céljából át kellene emelni a XXI. Fejezetből (Ptk. 235. § (1), (2), (3), (4) az erre vonatkozó rendelkezéseket.

Úgy tűnik, hogy a *szerződés alakjára* vonatkozó rendelkezések (216-218. §, 212. §, 214. §, 215 §.) alapvetően jók, „megállják a helyüket”, hiszen meghirdetik a formaszabadságot és kivételként írják elő a kötelező formát. Helyes lenne áttekinteni az Iny.-t (Ingatlan-nyilvántartási törvény, 1997), valamint a közjegyzői eljárásra vonatkozó köz- és magánokirati formák kapcsolatát, pontosabban azt, hogy ezen külön törvényekből mit kellene a forma te-

kintetében bevenni a Ptk-ba és mit nem. Akár külön törvényekben is, a szerződéses formarendelkezéseket másként kellene rendezni, a Ptk. formarendelkezéseinek (forma ad solemnitatem et probationem distingválási vonalon meghatározva) fényében.⁷⁶

3. A) A szerződési szabadság fogalom meghatározása és tartalmi jegyei általában.

A szerződési szabadság általánosan elfogadott fogalom meghatározása azt jelenti, hogy a szerződés megkötése a szerződő fél szabad akaratelhatározásától függ.

Az egyén, a szerződő fél főszabály szerint szabadon dönthet arról, hogy egyáltalán *köt-e* valamilyen szerződést, *kivel* köti meg a szerződést, mely *szerződéstípust* választja, milyen *tartalommal*,⁷⁷ mely *tárggyal*, szolgáltatással, mely *jogcímmel* kapcsolatban és milyen *formában*.⁷⁸ Ehhez tartozik a szerződés *módosításának* és *megszüntetésének* szabadsága, természetesen a felek akarat-egyetértése alapján. Idetartozik a szerződési felelősségi klauzulák kikötésének szabadsága (pl. késelem esetén a szerződési bírság). A felelősségi klauzulák előíranyozhatják az ún absztrakt kártérítést (késelem, nemteljesítés, vagy nem szerződésszerű teljesítés esetére). Általában azonban a nem szerződésszerű teljesítés, vagy nemteljesítés esetére előíranyzott felelősségi klauzulák nem mentesítik az adóst a primáris, szerződési főkötelezettség alól. Kivételt képez a bánatpénz kikötése.

A szerződési szabadság elsősorban a *kötelmi szerződésekre* vonatkozik, melyeknek célja általában az áru, a szolgáltatások, a tőke és a személyek szabad áramlása, azaz a személyi szükségletek kielégítése.

A kötelmi szerződések közül kiválnak, mint sajátosak, a *vállalkozói szférában nyereségszerzésre irányuló szerződések*, melyek egy vállalkozó lajstromoztatott üzleti tevékenységének keretében jönnek létre (*kereskedelmi szerződések*), azoktól a szerződésektől, amelyeket a személyi szükségletek fedezése, kielégítése céljából kötnek meg (szűkebb értelemben vett *polgári jogi szerződések*). Az első területre érvényes a *szerződési*, a másodikra a *vállalkozói szabadság*. A vállalkozói szférában a verseny korlátozása a *lojális konkurencia* (tisztességes verseny) követelménye és az *antimonopol*

polisztikus törvényhozás útján érvényesül. Az antimonopolisztikus törvényhozás a vállalkozói verseny (konkurencia) biztosítása mellett *tiltja* mind a munka, mind a tőke oldalán a *kartellszerződéseket*.⁷⁹ Ezek a szerződések ugyanis „egy kézben” tartják, monopolizálják az adott termelési, vagy munkavállalói ágazatot és ily módon kiiktatják a piacgazdálkodás elengedhetetlen feltételét, a versenyt. Európában különösen a hetvenes évektől kezdődően, a munkavállalói és munkadói érdekek, vállalkozási szinten, a *kollektív szerződések* útján nyernek egyeztetést. Ezek célja a minimális bér meghatározása (Tarifvertrag). A munkaviszonyok területén az *egyedi munkaszerződés* (a munkáltató és a munkavállaló szerződése) tartalmát a kollektív szerződés (a munkaadó és a munkavállalói érdekvédelem képviselőinek szerződése) korlátozza. A kollektív szerződésben meghatározott *minimális bér* kötelezi a munkáltatót az egyedi munkaszerződés megkötésénél. Az európai országokban az egyedi munkaszerződésben, a kollektív szerződésben szavatolthoz képest kisebb bér kikötésénél a különbség bíróilag érvényesíthető. A szerződési szabadság a kollektív szerződések esetén a kollektív szerződésekben egyeztetett minimális bérral korlátozott. A *polgári jogi szerződés* esetén a szerződési szabadság általában a *közrend, a kényszerítő jogszabályok és a jószokások (jóerkölcs) generálklauzáival* korlátozott. A *családi jog* és az öröklési jog területén létrejövő szerződéseknél (házasság, házassági vagyoni jogi szerződés, örökbefogadás, élethossziglani eltartási szerződés) jellemzőbbek a szerződési szabadság korlátozásai, mint a kötelmi szerződések esetén, mégpedig a család, a szülői és gyermeki viszony, a törvényes örökösök fokozott, nemcsak egyéni, hanem közérdekű oltalma érdekében.

Érvényes szerződést csak *cselekvőképes* (természetes) személy köthet meg, vagy 14 évnél idősebb korlátozottan cselekvőképes kiskorú, a törvényes képviselő beleegyezésével vagy utólagos jóváhagyásával.⁸⁰ A vállalkozások (társaságok) és egyéb *jogi személyek* nevében és javára a jognyilatkozatot a törvény (Gt., vagy más törvényi jogszabály), vagy az alapítói szerződés rendelkezése alapján felhatalmazott képviselő teszi meg. Jogügyleti nyilatkozatokat azonban cselekvőképes természetes személy, megbízás, vagy törvényes felhatalmazás, továbbá vállalkozói alapítói szerződés alapján, a jogi

személy helyett, a megbízó javára vagy terhére, a megbízás kereteiben, a megbízott is tehet.

A szerződési szabadság nem képzelhető el a *polgári jogi normák*, így a szerződési jog általános és különös része rendelkezéseinek *diszpozitivitása* nélkül. A szerződő felek ugyanis ennek alapján eltérhetnek a polgári jogi kódexben, vagy a kódexen kívüli különleges polgári törvényhozásban előírányzott normáktól.⁸¹

4. A szerződéskötési szabadság

A szerződéskötési szabadság azt jelenti a polgári jogi doktrína általánosan elfogadott álláspontja alapján, hogy főszabály szerint nincs szerződéskötési kényszer. **Szerződéskötési kényszer**, mint általános szabály a magyar jogban pl. a rendszerváltás előtti, ún. kötelező tervutasításos rendszerben volt és 1968-ig volt jellemző. Magyarországon az 1977. évi további liberalizáció ellenére hatályban maradt az 1950 utáni térítés nélküli államosítás alapján létrejövő, állami tulajdonon alapuló tervgazdálkodás, egészen a rendszerváltásig (1988/89). A termelői és a fogyasztói jogviszonyt, annak tartalmát alapvetően a terv határozta meg, kötelező szerződés csupán jóváhagyta, megerősítette ezt. A rendszerváltás eredményeképpen megfelelő alkotmánymódosítások révén, melyek egyenrangúsították a köz- és magántulajdont, 1996-ig a privatizációs és kárpótlási törvények alapján⁸² az állam kivonult a gazdasági szférában korábban fennálló monopolisztikus tulajdonából, létrejött a magánvállalatokon alapuló piacgazdálkodás. A vállalkozói szférában az 1988. évi, majd 1997. - ben módosított gazdasági társaságokról szóló törvény, valamint az 1989. jan. elsejétől többször, a rendszerváltást fokról-fokra érvényesítő, módosított Alkotmány,⁸³ érvényre juttatják a *vállalkozói szabadságot*. A törvényen alapuló privatizáció útján létrejövő magántulajdon szavatolásával és a vállalkozói szabadság elfogadásával létrejön a működő piacgazdálkodás, melynek alapvető intézménye a szabadon megkötött szerződés. A szerződéskötési kényszer ezek után a magyar jogban, mint más jogrendszerben, kivétel a főszabály alól és csupán a jogösszehasonlításban szokásos tényállásokra írja elő a törvény (pl. gépjárművezető kötelező felelősségbiztosítása baleseti kockázat megvalósulásának esetére).⁸⁴ A szerződési kötelezettség mint kivétel

előíranyozható a magyar jogban úgy, mint más jogrendszerekben, *törvényi rendelkezés*⁸⁵, valamint a felek *előszerződése*⁸⁶ alapján is.

5. A szerződési szabadság azt is jelenti, hogy *nincs típuskényszer*, a felek szabadon választhatnak a törvényben *nevesített* szerződések köréből, köthetnek azonban vegyes szerződést is, tehát több nevesített szerződést egybe vonhatnak (negotium mixtum).⁸⁷ Ilyen pl. a magyar jogban *nevesítetlen*, a külföldi jogokban ismert panziószerződés, mely egyaránt tartalmazza az adásvétel és a lakásbérlet elemeit. Ugyanakkor létrehozhatnak a törvényben nem szabályozott (nevesítetlen) szerződést is.

6. A *formaszabadság* azt jelenti, hogy a szerződő felek a szerződést egyszerű akaratmegegyezés, szóbeli megállapodás alapján köthetik meg. A magyar Ptk. a szerződés alakjára vonatkozó előírása szerint: „(1) Szerződést jogszabály ellenkező rendelkezése hiányában akár szóban, akár írásban meg lehet kötni.”⁸⁸ Csupán a főszabály kivételeként jelenik meg a formakötelezettség, amit törvény külön kényszerítő rendelkezésében írhat elő. A magyar Ptk. erre vonatkozó rendelkezésének értelmében „(1) Jogszabály a szerződésre meghatározott alakot szabhat. Az alakiség megsértésével kötött szerződés – ha jogszabály másként nem rendelkezik – semmis.”⁸⁹ Ennek alapján mondható el, hogy a magyar jogban külön, törvénnyel előírt alak kényszer hiányában a szerződés a felek egyszerű szóbeli megállapodása alapján hozható létre. A formakényszer a felek konszenzuális szerződéstípusra nézve előszerződésükben⁹⁰ is előíranyozhatják. A Ptk. rendelkezése szerint a felek által kikötött alak csak akkor feltétele a szerződés érvényességének, ha kifejezetten ebben állapodtak meg. Ilyen esetben a teljesítésnek vagy egy részének elfogadásával a szerződés akkor is érvényessé válik, ha az alakiséget mellőzték.⁹¹ A szerződés jogkeletkeztető eleme rendszerint az egyszerű akaratmegegyezés, formakényszer esetén azonban a jogkeletkeztető tényező a törvényben megszabott alak kielégítése (forma ad solemnitatem). A *konszenzuális elv* szerint létrejövő szerződések esetén is, utólagosan, a szerződést létrehozó akaratmegegyezést követően, a felek a szerződésről kiállíthatnak írásbeli formát, ám ennek nincs konstitutív, jogkeletkeztető hatálya, s csupán a szerződés létrejvetelét és feleinek azonosságát bizonyítja, tartalmát pedig relatív

bizonyító hatállyal (*forma ad probationem*). Az utólagos írásbeli forma a konszenzuális szerződésnél lehet azonban szerződésmódosítási megállapodás is, de ehhez szükséges, hogy a felek kifejezetten rendelkezzenek arról, hogy írásbeli szerződésükben módosítják a szóban megkötött szerződést. A *formalizmus elve* alapján kiállított lényeges, jogkeletkeztető alaki kellék azonban rendszerint abszolút bizonyító hatályt vált ki a szerződés lényeges elemeit illetően. A mellékes kikötések tekintetében (pl. teljesítési határidő, teljesítés módja, helye) a konstitutív formánál rendszerint utólagos szóbeli megállapodás útján módosítható, ennél fogva a lényeges, konstitutív (írásbeli) formában foglalt mellékes kikötésekről szóló szerződési klauzulák bizonyító ereje csupán relatív, más bizonyítási eszközzel (tanúk, felek nyilatkozata), bizonyítható az írásos formába foglaltaktól eltérő tartalom.

7. A szerződés *tartalma* szabad meghatározásának elve azt jelenti, hogy főszabály szerint a felek maguk határozzák meg kölcsönös jogaikat és kötelezettségeiket, a Ptk. alapján a szerződés tartalmát a felek szabadon határozzák meg. Ugyanakkor a szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől egyező akarattal eltérhetnek.⁹² A magyar Ptk. szerint azonban jogszabály meghatározhatja a szerződés egyes elemeit és kimondhatja, hogy ezek a szerződésnek akkor is részei, ha a felek eltérően rendelkeznek.⁹³ A kötelmi szerződésekre jellemző a *visszterhesség* (pl. adásvétel, bérlet). A felek azonban *ingyenes* szerződéseket is köthetnek (ajándékozás, kamatmentes kölcsön, ingyenes letét). A legtöbb jogrendszerben a kereskedelmi szerződésekre nézve fennáll a visszterhesség vélelme, de vannak jogrendszerek, amilyen a magyar jog is, melyek a visszterhesség vélelmét kiterjesztik a nem kereskedelmi, polgári jogi szerződésekre is, melyek szerint a szerződés ingyenes jellegére, különösen, ha nem a törvényben nevesített ingyenes szerződésről van szó, kifejezetten utalni kell.⁹⁴ A szerződés tartalmának szabad és felek egyetértése alapján történő meghatározása gyakran korlátozott, vagy *törvényi szabályozás révén* (pl. a társasági jogban, a társasági szerződés kötelező elemeinek meghatározása útján), vagy azáltal, hogy az *egyik szerződő fél előre meghatározza a szerződés tartalmát, feltételeit* (általános üzletkötési feltételek),⁹⁵ vagy azáltal, hogy a szerződés tartalmát harmadik személy előre

meghatározza (ún. blankettaszerződések). A szerződés tartalmát a visszterhes szerződéseknél befolyásolják az *értékegyenlőségi elv* oltalmát szolgáló jogintézmények (felén túli sérelem, vagy a szolgáltatások feltűnő aránytalansága – *laesio enormis et ultra dimidium pars*,⁹⁶ az uzoratilalom,⁹⁷ a megváltozott körülmények – *clausula rebus sic stantibus*,⁹⁸ a kellék- és jogszavatosság⁹⁹). A *pénzbeli kötelemekeket* tartalmazó tartós szerződéseknél pedig a pénz nominális és valós értékének, vagyis vásárló erejének megőrzése céljából irányozza elő a törvény az *értékmegőrző szerződési klauzulák* kikötésének lehetőségét (valutaklauzula, aranyklauzula, árindeks-klauzula). A szerződés tartalmával kapcsolatos törvényi korlátozások néha csupán az egyik felet érintik, de előfordul, hogy mindkét felet. Az egyoldalú korlátozások jellemzőek az ún. oltalmi jogszabályoknál, melyeknek célja, hogy a fogyasztó érdekeit biztosítsák, – ilyenek pl. a gyógyszergyártó, azaz az eladó *tájékoztatási kötelezettsége*. Ugyanakkor a műszaki áru esetén kötelező a *használati utasítás*, amely mindkét fél érdekét szolgálja, továbbá a műszaki áru működőképessége iránti *jótállás*, és az adásvétellel egyidőben megkötendő *járulekos jótállási szerződés*.

8. A szerződés *tárgya* csupán *forgalomképes* dolog vagy szolgáltatás lehet (*rei in commertium*). A természet, vagy ember alkotta *közjavak*, rendszerint *általános használatban* vannak és ezeknek nem gazdasági jellegű közlekedési (pl. közterek, közutakon történő gyalogközlekedés), egzisztenciális (pl. egyszerű ivóvízhasználat) rendeltetésű igénybevétele közvetlenül a törvény alapján ügyintézési engedély, vagy jogügyleti közvetítés, mindenki által hozzáférhetően, csupán mások azonos jogával korlátozva, rendszerint térítés nélkül történik. A közjavak gazdasági rendeltetésű használata (pl. bányakincsek, termálvizek, stb.), a *különleges használat*, csupán adminisztratív koncesszió és térítéses koncessziós szerződés alapján valósítható meg, mely a köztulajdon képviselője (állam, önkormányzat) és a hasznosító között jön létre miközben a térítés kötelezettje a felhasználó, jogosultja pedig az állam vagy önkormányzat attól függően, milyen jellegű köztulajdonról van szó. Számos tevékenység megvalósítása, különösen, ha a környezetre fokozott veszéllyel jár, (a magyar jogban is) előzetes környezetvédelmi hatástanulmány és engedélyezés feltételével valósulhat meg.

A magyar Ptk. szerint jogszabály meghatározhatja a szerződés egyes tartalmi elemeit, és kimondhatja hogy ezek a szerződésnek akkor is részei, ha a felek eltérően rendelkeznek¹⁰⁰, továbbá hatósági ár megállapítására külön törvény szerint kerülhet sor.¹⁰¹ A Ptk. szerint „A szerződésben kikötött szolgáltatás valamely dolog adására, tevékenységre, tevékenységtől való tartózkodásra vagy más magatartásra irányulhat. A lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződés semmis.”¹⁰² A szerződés hatályának beállta a szerződő felek által kikötött feltételtől, vagy időhatározástól függhet, amikor is a hatály beálltat (halasztó feltétel), vagy megszűnését (bontó feltétel) valamely jövőbeni, bizonytalan, felek által nem befolyásolható esemény bekövetkeztétől tették függővé.¹⁰³

A szerződő felek a szerződés tárgyaként több szolgáltatást is kiköthetnek, többek között úgy is, hogy a szolgáltatások közül a kötelezett csupán egyikkel tartozik, amely a több közül a kötelezett által választható (*vagylagos szolgáltatás*). Ha a kötelezett a teljesítési határidő elmúltával nem él választási jogával, e jog a jogsultra száll. A felek azt is kiköthetik, hogy a választás joga erendően a jogsulté.¹⁰⁴

A Ptk. *pénztartozásról* szóló rendelkezései szerint¹⁰⁵ pénztartozást – ellenkező kikötés hiányában – a teljesítés helyén érvényben levő pénznemben kell megfizetni.¹⁰⁶ Más pénznemben vagy aranyban meghatározott tartozást a fizetés helyén és idején érvényben levő árfolyam (ár) alapulvételével kell átszámolni¹⁰⁷ (*valuta- és aranyklauzula*). A kamatszolgáltatási rendelkezések szerint a pénzbeli kötelemknél (főleg a kereskedelmi szerződéseknél) vélelmezett a *kamatszolgáltatás* kötelezettsége. Ugyanis a Ptk. 232 paragrafusának (1) bekezdése szerint „a szerződéses kapcsolatokban – ha jogszabály kivételt nem tesz – kamat jár.” Azonban „a magánszemélyek egymás közötti szerződési viszonyában kamat csak kikötés esetében jár.” A (2) bekezdés szerint a kamat mértéke – ha jogszabály kivételt nem tesz – megegyezik a jegybanki alapkamattal. A fizetendő kamat számításakor az érintett naptári félévet megelőző utolsó napon érvényes jegybanki alapkamat irányadó az adott naptári félév teljes idejére.” A (3) bekezdés szerint „a felek által túlzott mértékben megállapított kamatot a bíróság mérsékelheti”.¹⁰⁸

9. A szerződés *jogcíme* (causa) nem minden jogrendszerben

feltételezi, azaz korlátozza a szerződés létrejövetelét és érvényét. A magyar, a német és az osztrák polgári törvénykönyvek az antikauzalista elméletet fogadták el. Ezzel szemben a francia Code civil a kauzalista elv mellett száll síkra (Henri Capitant), mely szerint minden szerződésnek megengedett közvetlen jogi célja kell legyen (pl. a vevő jogi célja adásvételnél a tulajdon megszerzésének lehetősége, ami nem áll fenn forgalmi moratórium esetén). Kivételesen jelentőséggel bír a belső (lélektani értelemben vett) indíték, pl. az ajándékozásnál (intentio liberalis, animus donandi – ajándékozási szándék).

10. A szerződési szabadságot befolyásolja a *szerződési jogügylet sajátos jellege* is, amely abban mutatkozik meg, hogy a szerződés két egybehangzó, másik félhez címzett jogügyleti nyilatkozat (ajánlat és elfogadás) eredménye. A szerződés kétoldalú jogügylet, annak alapján, hogy két befolyásmentes akaratnyilatkozat hozza létre.¹⁰⁹ A szerződés alapja, kiinduló elve az egyén magánautonómiája, szabad elhatározása arról, hogy köt-e szerződést, kivel köt szerződést és milyen tartalommal. Mivel a szerződés kétoldalú jogügylet, ilyen magánautonómiával a másik fél is rendelkezik, ugyanezekkel a választási lehetőségekkel. Ezek szerint a szerződés megkötése és tartalma a másik fél akaratától is függ. Általában a szerződéskötési tárgyalás folyamán *érdekellentét* áll fenn. Az adásvételnél az eladó minél magasabb árat kínál, a vevő pedig minél alacsonyabbat. Végülis a felek megállapodnak egy középárban.¹¹⁰ Ezek szerint a szerződéskötés stádiumában a szerződő felek érdekeinek egyeztetése alapján történik a szerződés megkötése. Az *egyoldalú jogügyletek esetén*, melyek egyoldalú akaratnyilatkozat alapján jönnek létre (pl. díjkitűzés, végrendelet), és a *kedvezményezett elfogadása nélkül is kiváltják jogügyleti hatályukat*, a jogügyleti nyilatkozatot *nem befolyásolja a másik fél akarata*, csupán az esetleges törvényi korlátozás (mint pl. kötelesrész tiszteletben tartásának kötelezettsége a végrendeletnél), vagy az egyoldalúan adott jogügyleti nyilatkozatban megszabott feltétel teljesítése (mint pl. a díjkitűzés esetén elvesztett dolog megtalálásáért ígért jutalom).¹¹¹

11. B) A szerződési szabadság megsértésének jogkövetkezményei. Lényeges, hogy a szerződési akaratnyilatkozatok

befolyásmentesek legyenek, tehát, hogy a felek azokat szabadon tegyék meg. Ugyanis az akarathibás szerződések, – akkor is, ha tudatosak, akkor is, ha nem tudatosak, mint amilyen a *tévedéssel, megtévesztéssel* vagy *kényszerhatással* korlátozott akaratnyilatkozatok alapján megkötött szerződések – **megtámadhatók** és ennek alapján érvénytelenek.¹¹² A megtámadás jogosultja az *akarathibát* szenvedő fél. Mivel magánérdeksérelemről van szó, a megtámadási határidő elteltével, megtámadás hiányában, a megtámadható szerződés érvényessé válik, *konvalidálódik*. Eredményes megtámadás esetén a bíró ex tunc hatállyal semmisíti meg a szerződést, helyreállítván a szerződés előtti állapotot, rendszerint meghagyván a szolgáltatások gyümölcsseit, kezdve a szerződés megkötésétől a szerződés semmissé nyilvánításáig.

A közrend és a jószokásellenes szerződések esetén azonban a rendszerint elfogadott jogkövetkezmény a **semmisség**, mivel ezek a szerződések közérdeket sértenek. A semmisségi jogkövetkezmény ex tunc hatályú. Alapkövetkezmény *az előző helyzet helyreállítása*, rosszhiszeműség esetén pedig a jóhiszemű fél kárának megtérítése, melyre a rosszhiszemű fél kötelezett.¹¹³ A magyar Ptk. hatályos rendelkezése még mindig megtartotta a közcélra történő marasztalás intézményét, vagyis azt a jogszabályt, mely szerint a rosszhiszemű féllel szemben megtagadható szolgáltatásának helyreállítása és e szolgáltatás *az állam javára marasztalható*.¹¹⁴ E rendelkezést a bírósági gyakorlat csupán elvéve alkalmazza, az újabb magyar jogirodalom méltán vette kritikai górcső alá, hiszen e szankció ellentétben áll a polgári jog restitució elvével és azzal, hogy a polgári jognak elvben nincs pönális rendeltetése, ez a büntetőjog „dolga.” Vagyoneklobzást maga a büntetőjog is csupán kivételesen ír elő, vagyon ellenében elkövetett szigorúan körülírt bűncselekmények esetén.

Elvben semmisek a törvény kényszerítő jogszabályait *kerülő szerződések* (agere in fraudem legis), azaz a törvényi jogszabály céljával, rendeltetésével ellentétes, visszaélő szerződések, kivéve, ha a megkerült törvényi jogszabály mást nem ír elő (pl. a palástolt szerződés érvényben tartása tekintetében).¹¹⁵

A törvényi tilalmakat megszegő szerződések is semmisek, azzal a sajátossággal, hogy amennyiben a törvény sajátos jog-

következményt irányoz elő, a konkrét jogkövetkezmények eltérhetnek az általános semmisségi szabályoktól. Ilyen eset pl. az *uzsorás szerződés*, mely érvényben tartható, amennyiben az előnytelen kikötés méltányos kiegyenlítésére kerül sor, a kihasznált fél indítványozására. De ilyen eset a *színlelt szerződés* is, amelynél a színlelt szerződés semmis, a palástolt szerződés érvényben tartható, mivel az megfelel a szerződő felek valós akaratának. Természetesen alkalmazható a *részleges semmisség* jogkövetkezménye, ami azt jelenti, hogy a szerződés érvényben tartható a jogellenes klauzula megsemmisítésével. Egyébként a semmis szerződés csupán ún. *konverzió* alapján érvényesíthető, abban az esetben, ha a szerződés semmis (pl. semmis adásvétel a tárgy tilalma miatt), de a felek egy másik érvényes szerződéssé kívánják átalakítani a szerződést (pl. az adásvételt bérletté), kérelmezhető a bírói átalakítás, a jogok és a kötelezettségek megfelelő módosításával.

12. C) A szerződési szabadság általános és különös korlátai.

A szerződési szabadságnak kétféle korlátozástípusa ismeretes. Az első az ún. általános, a második a különleges, egyes szerződési szabadságopciók mentén valósul meg. Az *általános* korlátozást a *közrend* és a *jószokások* (gute Sitten) generálklauzulája jelenti.¹¹⁶ Vannak jogrendek, ezek közé tartozik a hatályos magyar jog is, melyek az általános korlátok közé a *jóerkölcsöt* (boni mores, bonne moers) is besorolják.¹¹⁷ Különleges korlátozást pedig az *egyes kényszerítő jogszabályok* (tilos szerződések) útján írja elő a törvény. Az általános korlátozást elsősorban a polgári jogi kodifikáció írja elő, a különleges korlátozásokat, vagy maga a kodifikáció (pl. uzorás szerződés), vagy a különleges, kódexen kívüli törvények.

II. A szerződési szabadság jogi természete és forrása (alkotmányjogi szempont)

Vannak nézetek, amelyek szerint a szerződéskötési szabadság számos korlátozása miatt, szinte megkérdőjeleződik e szabadság valós tartalma.¹¹⁸

Ennek kapcsán merült fel a külföldi és a hazai jogirodalomban az a kérdés mi a szerződéskötési szabadság előzetes forrása, vajon alkotmányi alapjogok körébe sorolható-e, vagy sem. Ha alapjog, akkor csupán az alkotmány által előírt keretben korlátozható

törvényi rendelkezéssel, ha nem, általában a külön törvények e szabadságot, ha nem is tetszés, de szükség szerint korlátozhatják.

a) A német jogirodalomban és alkotmányi gyakorlatban két alapvető nézet alakult ki. Az első a *klasszikus elmélet*, (mely még az Alkotmány megalkotásának idején volt elfogadott álláspont) e szerint a szerződésalkötési szabadság nem tartozik az alkotmánnyal szavatolt alapjogok körébe. Ennek gyakorlati következménye az, hogy a külön törvények, amelyek e szabadságot esetenként korlátozzák, nem vitathatók alkotmányi összhang tekintetében. A törvény a közérdek figyelembevételével korlátozhatja a szerződési szabadságot anélkül, hogy eredményesen megkérdőjelezhető volna az alkotmánnyal való összhangja. Az alkotmányi alapjogoknak az a rendelkezése, hogy a polgárokat oltalmazzák az államhatalom esetleges túlkapásaitól, a hatalommal való visszaéléstől és nem, hogy védjenek harmadik személy beavatkozásától állampolgárok egymás közötti jogi kapcsolataiban.¹¹⁹ A szerződés relatív szerkezetű jogviszony, így joghatást csak a felek között vált ki, s ezáltal nem érintheti az alapjogokat. Az újabb nézet szerint ez nem így van. A hatályos német alkotmány 3. szakasza ugyanis előírja a törvény előtti egyenrangúságot (a polgári jogi jogviszonyban). Ez az egyenrangúsági követelmény egyaránt kötelezi az államot és az egyént is. A klasszikus álláspont ellenében az *újabb nézet* kiemeli, hogy a magánjogban érvényesül a diszkrimináció-tilalom. Ezért alkotmányos elvet sért az a szerződés vagy előszerződés, mely a vételnél előnyt ad annak, akivel azonos politikai nézetet vall. E kritika alapján, a másik, újabb, az alkotmánybírók által is alátámasztott állásfoglalás szerint, habár a szerződési szabadság nem tartozik az alapjogok körébe, mégis az alapjogokon nyugvó jogként minősíthető és ennek következményeként a különleges törvényhozás e szabadságot nem korlátozhatja egyszerű törvényhozói akarat alapján, azaz tetszés szerint. Az újabb álláspont szerint a szerződési szabadság alkotmánnyal szavatolt jogosultság és azt jelenti, hogy az egyén szabadon határoz arról, hogy vállal-e szerződési kötelezettséget, és ha igen, milyen tartalommal fogja a szerződést partnerével megkötni. A szerződési szabadság a személyiség szabad kibontakozásának elvéből következik (a GG – Grundgesetz, a német alkotmány 2/1 szakaszából). E rendelkezést Brox-Walker véleménye szerint az

Alkotmány kényszerítő jellegű normaként irányozza elő. Ez azt jelenti, hogy e szabadság nemcsak programszerű ígérete az alkotmánynak, hanem a GG 1. szakasza III. bekezdése értelmében közvetlen jogként érvényes szabály, ami a törvényhozót is kötelezi. Ennek értelmében a törvényhozó csupán az Alkotmány 2/I szakasza feltételei szerint korlátozhatja a szerződési szabadságot. Az alkotmány e rendelkezése értelmében ugyanis mindenkinek jogában áll személyiségének szabad kifejezése, mindaddig, amíg ezzel mások jogát és az alkotmányos rendet (verfassungsmäßige Ordnung), vagy a jószokásokat (BGB 138. paragrafus) nem sérti. Az Alkotmány alapjogi fejezetében olyan objektív értékrendszerre utal, mely a jogrend egészére kötelező. Az alapjogi értékmércék egyaránt érvényesek a generálklauzulákra (BGB 138., 242., 826. paragrafusai) és ezáltal közvetetten az egész a magánjogra, a magánszemélyek közötti jogviszonyokra is. Jogdogmatikai szempontból az alapjogoknak a magánjogi viszonyokra történő kiterjesztő hatálya, az alapjogok oltalmi rendeltetésével indokolható (Schutzgebotsfunktion der Grundrechte). A törvényhozót és a jogalkalmazót kötelezik az alapjogi rendelkezések és ezek alapján ők kötelesek intézkedéseket tenni azoknak a szerződési klauzuláknak és hatásoknak ellenében, amelyek sértik az alapjogokat. Ez különösen akkor áll fenn, ha hiányzik a szerződő felek (gazdasági) egyensúlya, azaz az egyik fél a másikkal szemben fölényben áll. Így pl. a szerződés semmis, amennyiben az a célja, hogy az egyik fél a másiknak eladja lelkiismereti szabadságát. Igaz, a szerződés nem az érintett alapjog (GG-Alkotmány 4/I szakaszában előírt rendelkezés) megszegéséből következik. E jogkövetkezmény inkább a BGB 138. paragrafusából következik, figyelemmel azonban az Alkotmány 4/I szakaszának értékrendjére. Ezek szerint az Alkotmány 2/I szakasza csupán arra az esetre engedélyezi a törvényhozónak, hogy az alkotmánnyal megerősített szerződési szabadságot korlátozza, ha 1) az alkotmánnyal megállapított jogrend oltalmáról van szó, 2) ha ez szükséges, mások azonos jogának oltalma, 3) és a jószokások oltalma céljából.¹²⁰

b) A **magyar jogban** szinte analóg módon merült fel a szerződési szabadság forrásának minősítése, az a kérdés, hogy az egyszerű és a Ptk-n kívüli külön törvény korlátozhatja-e a szerződési szabadságot

és az, hogy a szerződési jog az Alkotmány által szavatolt alapjogok körébe tartozik-e.

A magyar Alkotmánybíróság állásfoglalása szerint¹²¹ a szerződési szabadság nem alkotmányos alapjog, hanem önálló alkotmányos jog. Ennél fogva korlátozható „amennyiben a korlátozás végső eszközeinek fennállnak az alkotmányos indokai.” Tehát a magyar Alkotmánybíróság nem tartja a szerződési szabadságot alkotmányos alapjognak, inkább önálló alkotmányos jognak, s ennél fogva a törvény indokolt és kivételes esetben korlátozhatja.

A magyar Alkotmány az alapjogok körében (XII. fejezet: Alapvető jogok és köteleességek),¹²² kifejezetten nem tesz említést a szerződés-kötési szabadságról. Tehát az Alkotmány a szerződési szabadságot közvetlenül és szószerint nem emeli be az alapjogok körébe. A magyar Alkotmány is kifejezetten rendelkezik arról, hogy az alapvető jogokról és kötelezettségekről szóló rendelkezések nemcsak nyilatkozási szintű normák, hanem egyenesen *bírósági úton is érvényesíthetőek*: „Az alapvető jogok megsértése miatt keletkezett igények, továbbá a kötelezettségek teljesítésével kapcsolatban hozott állami döntések elleni kifogások bíróság előtt érvényesíthetőek.”¹²³ A Magyar Köztársaság Alkotmánya szerint „a Magyar Köztársaságban az alapvető jogokra és köteleességekre vonatkozó szabályokat *törvény* állapítja meg, *alapvető jog lényeges tartalmát azonban nem korlátozhatja*.”¹²⁴ Ugyanakkor a magyar Alkotmány rendelkezése szerint „a Magyar Köztársaság elismeri az ember *sértethetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait*, ezek tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége.”¹²⁵ A továbbiakban az alkotmány elismeri a magán- és köztulajdon egyenrangúságát és támogatja a vállalkozás jogát (1) „Magyarország gazdasága olyan *piacgazdaság*, amelyben a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogú és egyenlő védelemben részesül.” (2) „A Magyar Köztársaság elismeri és támogatja a *vállalkozás jogát és a gazdasági verseny szabadságát*.”¹²⁶ Az alkotmány alapvető jognak tartja a vállalkozás szabadságát és a tulajdoni formák egyenrangúságát, ám a szerződési autonómiát nem tekinti nevesítetten alapjognak, ennél fogva a szerződési szabadság törvénnyel korlátozható. A szerződési szabadság azonban, minthogy az Alkotmánybíróság is kifejti, nem korlátozható bármely törvényi rendelkezéssel, csupán kivételesen. A ma-

gyar alkotmány ugyanis biztosítja a *tulajdonhoz való jogot*.¹²⁷ A tulajdonjog megszerzésének egyik legfontosabb jogcíme a tulajdonjog átruházására alkalmas szerződés (pl. adásvétel, ajándékozás). A szerződés szabadsága nélkül a tulajdonjogi garanciák sem érvényesülhetnének. Ily módon, a hatályos magyar alkotmányi rendelkezések szerint, a szerződési szabadság közvetetten, külön alkotmányos jogként minősül, a vállalkozói szabadság közvetlenül és kifejezetten az alapvető alkotmányos jogosultságok közé tartozik. Ugyanakkor az alkotmányos alapjogok nem sérthetők meg a szerződési szabadsággal való visszaéléssel. (Így például, a személyiségi alapjogok, pl. lelkiismereti szabadság nem derogálható szerződéssel). A magyar Alkotmány is tiltja a hátrányos megkülönböztetést, s a szerződés, mely ezt célozná meg, semmis.¹²⁸

III. A szerződési szabadság és az új magyar Ptk.

Mint Mádl Ferenc akadémikus egyik tanulmányában megállapította, a magyar polgári jog a rendszerváltás után visszatérhetett saját és európai hagyományaihoz.¹²⁹ A rendszerváltás, a jogharmonizáció és intézményesítés többek között azért volt sikeres, mert volt mihez visszatérni.

A hatályos, a rendszerváltás után (1988) napjainkig többször módosított, 1959. évi IV. törvény¹³⁰ a Polgári törvénykönyvről, még a korábbi, ún. tervutasításos és állami tulajdonú rendszerben jött létre és eredeti megfogalmazásában, koncepciójában ezt tükrözte. Ezért volt szükséges a rendszerváltás és a piacgazdálkodás bevezetése utáni jogharmonizációs folyamatban a Ptk. sorozatos módosítása, kiegészítése. Ezek a módosítások és kiegészítések ma már szinte áttekinthetetlenek (A polgári jogi tudomány jóvoltából azonban rendezettek). A részleges módosítások útja, habár a jogharmonizációs célkitűzést megvalósították, nem mutatkozott teljes egészében megfelelőnek. Az időközben megvalósított privatizáció és piacgazdálkodás, – azaz az áru, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlását biztosító rendszer érvényesítése elengedhetetlenné tette a Ptk-nak a piacgazdálkodás követelményei szerinti átfogó, új alapokon, a tulajdon és a szerződés szabadságán nyugvó újrakodifikálását, mely 1998-tól napjainkig tart. Az első teljes normatív szöveg 2005. végére kellene, hogy elkészüljön.¹³¹ A korábbi

rendszer, melyben a Ptk. fogant, megszüntette a piac szerepét azáltal, hogy lényegesen korlátozta államosítási intézkedéseivel mind a magántulajdont, mind a szerződéskötési szabadságot. Ezeket a korlátozásokat tükrözte a módosítások előtti törvényi szabályozás, mind a Ptk., mind a kódexen kívüli polgári törvényhozás. A korábbi, szerződéskorlátozó rendszer a piac helyébe a tervutasításos gazdálkodást vezette be. E szerződéskötési szabadságot korlátozó rendszer nem volt jellemző a hagyományos magyar polgári jogra. A szerződési autonómia korlátozásai 1945/1948 során kívülről voltak oktrojálva és nem a szerves fejlődés „spontán” deformációjának tudhatóak be.

A tulajdonszerzés és a szerződéskötési szabadság, a polgári korszaktól kezdődően (mind a Széchenyi nevével fémjelzett liberális Országgyűlés – Diéta törvényhozásában 1830-1840, különösen a kereskedelmi társaságokra vonatkozó törvények által, mind az 1848-as polgári jogegyenlőséget meghirdető Országgyűlés törvényhozási gyakorlatában, 1848: XV. tv.) hagyományos alapelv a magyar polgári jogban. A szerződési szabadság (autonómia) fokozatosan érvényesül az abszolutizmus (1849-1861) megszüntetését előrejelző 1861. évi Országbírói Értekezlet ideiglenes polgári jogi törvényhozásában (Az Országbírói Értekezlet által javaslatba hozott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, ITSZ), majd 1867 (kiegyezés) után létrejövő, a polgári jog egyes részterületeit felölelő Ptk-tervezetekben (1863, 1880), – az 1900-as év után pedig a polgári joganyagot teljes egészében szabályozó tervezetekben (1900, 1913, 1914, 1928). A polgári jog egyes részeit és a polgári jogviszonyok egészét felölelő kódextervezetek között legjelentősebbnek minősített Szász Béla elnökletével kidolgozott 1928. évi Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Törvényjavaslata¹³² (Mtj.), mely 973. paragrafusában a klasszikus európai kódexekben szokásos (BGB 138. paragrafus (1) bekezdése, francia Code civil 6. szakasza) általános korlátozást hirdeti meg, előíranyozván, hogy a jóerkölcsbe vagy közrendbe ütköző szerződések semmissek. Ugyanakkor az Mtj. 960. paragrafusában főszabályként meghirdeti a formaszabadságot. E szerint a szerződést rendszerint bármely alakban meg lehet kötni. A szerződés kötelező alakja kivétel és ez csupán a törvény külön, kötelező alakra vonatkozó rendelkezésének, valamint a felek

kötelező alakra vonatkozó akaratmegegyezésének esetére korlátozódik. Az Mtj. szavai szerint, ha a törvény meghatározott alakot szab meg, s az alak hiányához más jogkövetkezményt nem kapcsol, a nem ilyen alakban kötött szerződés semmis. A kereskedelmi jogban a kor magas színvonalán, mely Apáthy István munkája nyomán¹³³ a német kereskedelmi törvénykönyvvel konvergens, 1875. évi XXXVII. tc. kereskedelmi törvénykönyv (258-260. paragrafusai), a szerződésalkötési szabadság és autonómia talaján áll. Nemkülönb az 1876. évi XXII. tc. a váltótörvényről,¹³⁴ valamint az 1908. évi LVIII. tv. a csekkéről.¹³⁵ A XIX. század második felében és a XX. század első két évtizedében és azt követően, az alapvetően még mindig precedenciális magyar jog, polgári kódex hiányában is, megerősíti a szerződésalkötési szabadság elvét.

Az ún. szocialista korszakban (1945 után) azonban a magyarországi polgári jogi hagyományoktól eltérő, idegen rendszerben, a magántulajdont államosítják, a termelést ezek után hosszantartóan, egészen az 1988/89. évi sikeres rendszerváltás időszakáig, nem a piac követelményei, hanem az államilag megszabott kötelező tervek befolyásolják. A terv volt hivatott „helyettesíteni” a szerződést, megmutatkozott, sikertelenül. Kísérlet történt 1956-ban, a polgári jogegyenlőség, a tulajdon szabadsága és a szerződésalkötési autonómia bevezetésére, de ez, a külső beavatkozás miatt nem valósulhatott meg. Az 1968-as liberalizálási kísérletek és az 1977. évi Ptk-módosítások olyan reformkísérletek, melyek ugyan liberalizációt hirdetnek, valójában azonban nem voltak gyökeresek, s nem mutatkoztak elegendőnek. A magántulajdon ugyanis a módosítások után is korlátozott, mivel a tulajdoni szerkezetváltásra, magánosításra ekkor sem kerül sor. A magántulajdon szabadságára vonatkozó korlátozó rendelkezések nem szűntek meg és lényegében maradt a tervezdőlendítés rendszer, amely ugyan 1968-tól, majd 1977-től kevésbé kötött. Ezzel együtt a szerződési szabadság kiterjesztése a részleges reformok által nem érvényesülhetett.

A rendszerváltás után (1988/1989) a Ptk. számos lényeges változást ért meg, többek között a szerződésalkötési szabadság általános korlátainak a klasszikus polgári kódexekkel konvergencia, azaz szokássá alakítása, valamint a magántulajdon, azaz a tulajdonnak az Alkotmányban előírt irányított valamennyi formájának elismerése és

védelmének szavatolása útján (Ptk. 3. § (1) bekezdés). A szerződésre vonatkozó általános szabályok és a szerződéskötésről szóló fejezet (I. Cím, XVII.-XVIII.fejezet) számos rendelkezése módosult a szerződéskötési autonómia biztosítása céljából. A hatályos Ptk. 200. § (1) bekezdése szerint a szerződés tartalmát a felek szabadon állapíthatják meg, (2) bekezdése szerint semmis az a szerződés, mely jogszabályba ütközik, törvénykerülő (in fraudem legis agere, Ptk. 5. §), vagy ha „nyilvánvalóan jóerkölcsbe ütközik”. A Ptk. 202. §-ában tiltja az uzsorás szerződést. Igaz, az uzsorás szerződés egyes klasszikus kodifikációkban szokásos és az Mtj.-ben is elfogadott fogalmi elemeinek mellőzésével. A 202. paragrafus (2) bekezdésében szabályozott laesio enormis (a szolgáltatások feltűnő aránytalansága a visszterhes szerződésekben), még mindig az ún. objektív értékegyenlőségi elvet követi, mellőzve a szolgáltatások valós értékére vonatkozó tévedés (pl. a francia Ptk-ban és az osztrák Általános Polgári Törvénykönyvben bevett) feltételét, ugyanakkor nem zárva ki a jogszabály alkalmazását a kereskedelmi szerződésekre nézve, ami a klasszikus polgári törvénykönyvekben, így a korábbi magyar jogban is, általánosan elfogadott. A törvény az objektív koncepció elfogadása ellenére, helyeselhetően nem fűz a szembetűnő értékaránytalansághoz semmisségi, csupán megtámadhatósági jogkövetkezményt.

Az 1998. év óta folyamatban levő kodifikációs tevékenység Kodifikációs Főbizottság (elnöke Vékás Lajos akadémikus) által meghirdetett célja az új Ptk. (szociális) piacgazdálkodáson alapuló újrakodifikálása, ebben pedig a szerződési szabadság érvényesítése. Ennek fényében indokoltnak tűnik a szerződés általános szabályait tartalmazó XVII. fejezet reformja és a szerződéskötés alapelvei között, sorrendtartásban első helyen, nem a hatályos rendelkezés (Ptk. 198. § (2) bekezdése, 206. § (1)-(4) bekezdései) szerinti kötelező szerződést kellene előtérbe helyezni, hanem a szerződési szabadság, autonómia – szerződéskötési szabadság elvét, természetesen az ehhez fűződő szokásos általános korlátozással (közrend, jószokások, imperatív törvényi jogszabályok, személyiség-oltalmi jogok). A hatályos Ptk. formaszabadságra vonatkozó (konszenzualitás elve), valamint a kötelező formakellékről (forma ad solemnitatem) szóló szabályai (Ptk. 216.-218. §) helyeselhetően

rögzítik a konszenzualitás elvét, vagyis azt a szabályt, mely szerint a szerződés megkötése főszabályként alakhoz nem kötött, formátlan, egyszerű szóbeli nyilatkozat, vagy ráutaló magatartás alapján történik – míg a formakényszer, továbbá a típuskényszer, csupán a törvény külön rendelkezésén, vagy a felek szerződési akaratán, akaratmegegyezésén (pl. előszerződésen) alapuló kivétel. Vannak hatályos külön törvények (pl. Inyt.–Ingalan-nyilvántartási törvény, 1997; a közjegyzői eljárásról szóló jogszabály), amelyeknek a szerződés alaki kellékeiről szóló rendelkezései, nézetem szerint, problematikusak, átértékelendők, amelyek indokolatlanul „behatolnak” a Ptk. formaszabadsági szabályozási körébe, vagy a Pp. (Polgári perrendtartásról szóló törvény) rendelkezési elvébe (pl. az illetékes földhivatal az Inyt. formarendelkezései alapján, ellentétben a Pp.-vel, külön ezirányú formahiányosság miatti, semmisségi polgári peres eljárás nélkül, megállapíthatja a szerződés alakjának értékelése folyamán, gyakorlatilag a szerződés semmisségét és elutasíthatja a telekkönyvi bejegyzést).

JEGYZETEK

1 *Vertrag über Europäische Union*

(Maastricht, Unionsvertrag) vom 7. Februar 1992. Ld. pl., Dr. Klaus *Dieter Borhardt*, EU- und EG Vertrag, Textfassung nach dem Nizza, 3. erweiterte und aktualisierte Auflage, Bundesanzeiger Verlag, Köln, 2001, 29-64. old. Ld. ebben, 2. szakasz – gazdasági és szociális célok (33. old.). Valójában az áru és a szolgáltatások, a munkaerő és a tőke áramlását a korábbi, Európai Közösség (EK) alapításáról szóló szerződés (Vertrag zur Gründung der Europäischen Gemeinschaft – EWG Vertrag, Róma, 1957. március 25, együtt az Európai Atomközösségről szóló szerződéssel (Europäische Atomgemeinschaft EAG-Vertrag) mely szervezete az EU-jognak, irányozza elő. Az EK szerződés III. fejezete szabályozza a szolgáltatások és a tőke szabad áramlását – Freizügigkeit, der freie Dienstleistungs- und Kapitalverkehr), mégpedig 39.-60. szakaszaiban. (Borhardt, id. mű, 84.-93. old.). A közösségen belül a munkaerő szabad áramlása biztosított (39.-40. szakaszok). A szolgáltatások szabad áramlását a 49.-55. szakaszok szabályozzák. (Id. mű, 89.-90. old.) A tőke szabad áramlását az 56.-60. szakaszok. (Id. mű, 91.-93. old.). Ehhez társulnak a szabadság térségének fokozatos kiépítése során a vízum, azilum, bevándorlási és egyéb politikák által előírányzott szabad személyáramlás korlátozásaival összefüggésben álló jogszabályok. (61.-69. szakasz). (Borhardt, id. mű, 93.-98. old.). A közlekedési politikát a 70.-80. szakaszok szabályozzák. (Borhardt, 98.-102. old.). Rendkívüli jelentőséggel bír a VI. Fejezet, mely a ver-

seny, az adókérdés és a jogszabályok harmonizációjával kapcsolatos közös szabályokat irányozza elő. E szabályok közül kiemelendő a versenyt kizáró szerződési klauzulák tilalma (Verbot wettbewerbsschränkender Vereinbarungen und Verhaltenswesen, 81. szakasz, Borhardt, id. mű, 102. old.), a piaci fölényvel való visszaélés (Missbrauch einer marktbeherrschenden Stellung, 82.-86. szakasz, Borhardt, id. mű, 102.-105. old.), a vállalkozások piaci helyzeti előnye elérésének biztosítása céljából történő kedvezményezést illető állami támogatások tilalma, kivéve, ha a szerződés mást elő nem ír (87. szakasz). A 94.-97. szakaszok szabályozzák a jogszabályok harmonizációját, mely szerint a Tanács irányelveket szab meg a közös piacra vonatkozó jogszabályok harmonizációjának elérése céljából.

- 2 Ld. erről pl. Reinhard *Zimmermann*, Die Principles of European Contract Law, als Ausdruck und Gegenstand Europäischer Rechtswissenschaft, Referat im Rahmen der Vortragsreihe „Rechtsfragen der Europäischen Integration“, Zentrum für Europäisches Wirtschaftsrecht, Vorträge und Berichte, Nr. 138., Bonn, den 01. 12. 2003., 5.-16. old. Zimmermann megjegyzi, hogy az EU főleg az irányelvi jog által jelentősen befolyásolja, de egyúttal korlátozza is a nemzeti magánjogok alapelvi magvát (Kernsubstanz). Ld. Zimmermann, id. mű, 4. old.
- 3 *Aktionsplan der Europäischen Kommission für ein kohärentes europäisches Vertragsrecht* (KOM, 2003, Abl. EU 2003 C 63/1, az összefoglaló megjelent in: *Zeup*

11/2003,656). Ld. erről, *Staudenmayer*, Der Aktionsplan der EG-Kommission zum europäischen Vertragsrecht, EUYW 2003,481, *Zimmermann*, id. mű, 4. old. A magyar jogirodalomban, ld. *Kecskés László*, A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben, történeti vázlat, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2004., 497. old., *Verebics János*, Az európai magánjog fejlődésének főbb irányai, A jogegységesítés útjai és újabb állomásai. Kiadó: Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ, Európai Integrációs Iroda, Budapest, 2004., 45. old. Ebben ld. Az európai Polgári Törvénykönyv igénye és realizása, 45. old., Kodifikációk 54. old., tudományos igényű jogegységesítés az anyagi és eljárásjog részterületein, 57. old., az Európai parlament kezdeményező szerepe, Bizottsági tájékoztató az európai szerződési jogról, 62. old., vélemények, álláspontok a konzultációs folyamatban, 65. old., európai magánjog 2010-ig, a reformok menete, 68. old. A Bizottság (David Byrne, Antonio Vitorino, Fritz Bolkerstein, Erkki Liikamen) 2001. július 13.-án az Európai Tanácshoz és Parlamenthez benyújtott európai szerződési jogról szóló Tájékoztatójában megállapítja, hogy „a szerződések már nem egy-egy állam (a nemzetközi jogi tradíciókhoz és intézményrendszerhez szorosan kötődő) „jogi belügyét” jelentik, a határokon átnyúló kötetmi jogi kapcsolatok az egységes, belső piacon egységesebb, azonos feltételrendszerrel kívánó megoldásokat követelnek.” A bizottsági dokumentum egyrészt a meglévő megoldások feltárását, másrészt az európai szerződési jog

jövendőbeli fejlődési irányának kijelölését kívánja szolgálni. (Verebics, id. mű, 63. old.)

4 Entwurf, *Vertrag über eine Verfassung für Europa*, Vom Europäischen Konvent im Konsensverfahren angenommen am 13. Juni und 10. Juli, dem Präsidenten des Europäischen Rates in Rome überreicht, 18. Juli, 2003., Europäischer Konvent, Luxemburg, Amt für amtliche Veröffentlichungen der Europäischen Gemeinschaften, 2003., 67.-68. old. Ld. Továbbá, Dezső Márta-Vincze Attila, A Magyar Alkotmányjog Európai Unió forrásai, Osiris Kiadó, Budapest, 2004., Alapszerződések, 13.-223. old.

5 Ld. pl., *Wilhelm Brauner*, Közép-Európa újabb magánjogtörténete Ausztria példáján, 1900-ig, Eötvös József könyvkiadó, Budapest, 1995., 23. old., 54. old., 64. old., 80-82. old. *Wilhelm Brauner*, Neuere Europäische Privatrechtsgeschichte, 10. bearbeitete Auflage, Wien, 2003., ABGB, 77. old. J. W. *Hedemann*, Die Fortschritte des Zivilrechts im XIX. Jahrhundert, Ein Überblick über Entfaltung des Privatrechts in Deutschland, Österreich, Frankreich und der Schweiz, Erster Teil, Die Neuordnung des Verkehrslebens, Verlag Sauer und Auffermann KG, Frankfurt/Main, 1968., Sitte und Anstand als ultima ratio legis, 117. old., Treu und Glauben, 121. old. *A magyar magánjog az európai fejlődés áramában*, A Miskolci Egyetem ÁJK Jubileumi Konferenciájának Kiadványa, Novotni Kiadó, Miskolc, 2002., ebben: Hugh *Beale*, The Development of European Contract Law: Towards a European Civil Code, 11-22. old., továbbá *Bíró György*, A szerződések rendszere a

magyar polgári jogban, típusalkotás, 42-46. old.

- 6 A klasszikus polgári jogi kodifikációk közös nevezője a szerződési szabadság általános korlátait megsabó jószokások fogalma, a *boni mores* (bonne moers, gute Sitten), melyet a római jog fogalmazott meg. Semmis a szerződés, mely ellentétben áll a tilalmakkal és jószokásokkal („quod contra jus est vel bonos mores, non valet” – Marcianus, D. 30. 112. 3). Ld. pl. *Molnár Imre*, A római magánjog, JATE ÁJK, Szeged, 1994., 123. old. A *jogügyletek érvényéről* a római jogban, ld. *Földi András és Hamza Gábor* (Brósz-Pólai), A római jog története és intézüciói, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996/98, 380-388. old. Hivatkozott szerzőktől függetlenül, megjegyzendő, hogy a magyar jogirodalomban, egyes szerzők szóhasználatra (pl. Szladits) és maga a Ptk. is, úgy tűnik, indokolatlanul tesz egyenlőségjelet a „jóerkölcs” és „jószokás” fogalmak között. Ugyanis az első erkölcsi értéktételei rendszer, a másik hosszantartóan kialakult, azonos helyzetekre általánosan elfogadott norma. A kettő között azonban vannak átfedések, innen talán a magyar jogirodalomban a két kifejezés szinonimaként való minősítése. Hamza Gábor idézve a Svájci Ptk. 1. szakaszának (2) bekezdését (in: Gábor Hamza, Die Entwicklung des Privatrechts auf römschrechtlicher Grundlage, – Unter besondere Berücksichtigung in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Ungarn, Andrassy Gyula Deutschsprachige Universität Budapest, Andrassy Schriftenreihe, Budapest, 2002., 126. old.) utal arra, hogy a bírót a törvény kivételesen felhatalmazza a jószokások alkalmazására: „Amennyiben a törvény

nem tartalmaz a jogviszonyra nézve alkalmazható jogszabályt, a bíró a szokásjogot alkalmazza, amennyiben azonban ez sem tartalmaz mérvadó jogszabályt, akkor azon szabályt fogja alkalmazni, amit mint törvényhozó állít fel.”

- 7 *Code civil*, Art. 6: » On ne peut déroger, par des conventions particulières, aux lois qui intéressent l'ordre public et les bonnes moers. « Ld. pl. in : Code civil, 102e édition, Dalloz, Paris, 32. old.
- 8 *Couturier*, Étude Fluor, Defrénois, Ordre public de protection, 1979., 95. old. *Fenouillet*, Études P. Catala, La fin des bonnes moers et l'ordre public philanthropic, Paris, Litec, 487. old. *Frison-Rocche*, L'ordre public dans le domaine de la construction, Gaz. Pal. 24-26 juin 2001., *Gbestin, Mélanges Gavalda*, Effets pervers de l'ordre public, Dalloz, Paris, 2001., 123. old. *Lagarde*, Transaction et ordre public, D. 2001., Chron. 217, Juris-classeur périodique (Semaine juridique, 2001. I. 312. *Luby*, Sanctions de la violation de l'ordre public, Contrats Concurrence, Consommation, 2001. Chron. 3. *Mercadal, Mélanges Breton/Derrida*, Exception d'ordre public, Dalloz, Paris, 1991., 241. old. *Nguyen Thanh-Bourgeois*, Protection des consommateurs, Recueil Dalloz, Paris 1984., Chronique, 91. *Poillot-Peruzetto*, Droit communautaire Recueil Dalloz, 1993., Chronique 177. *Pena*, Origin historique de l'art. 6, Revue de la recherche juridique – Droit prospectiv, 1992/1, 499. *Revel*, L'ordre public, domain matrimonial, Juris classeur périodique (JCP), Semaine juridique, 1982., I. 3055. *Renné Savatier*, Ordre public économique, Dalloz, 1965., Chronique, 37. *Tunc, Mélanges, R.*

- Savaier*, Contrats en droit français et anglais, Dalloz, Paris, 1965., 883. old.
- 9 *Arret du Conseil d'État* (CE), 27. oct. 1995., Ville d'Aix-en-Provence, Dalloz, 1996., 177, note Lebreton. *Juris-classeur périodique*, 1996., II. 22630 (2e esp.) note F. Hamon.
- 10 *Arret de la chambre sociale de la Cour de cassation*, 27. Avril 1964. Dalloz, 1965., 214, note Ruast. *Civ.* 3e, 18. mars 1987. *Com.* 19. mai 1987., *Juris classeur périodique*, Semaine juridique ed. N 1988. II.277. *Arret de la chambre sociale de la Cour de cassation*, 11. juill. 2000, *JCP* 2000. IV. 2556. *JCP*, 1976. II. 18378.
- 11 *Ld. pl a cölibátusra vonatkozó szerződési klauzula semmiségére vonatkozó állásfoglalást*, in: *Juris classeur périodique*, *Semaine juridique*, 1964. II. 13807, note Morellet, stb.
- 12 *Arret d'une chambre civile de la Cour de cassation* (Civ.) 1r, 7. janv. 1992., *Bulletin des arrêts des chambres civiles de la Cour de cassation* (Bull.civ.), I. no 2.
- 13 BGB, *Sittenwidriges Rechtsgeschäft*, *Wucher*, Par. 138. (1) „Ein Rechtsgeschäft, das gegen die guten Sitten verstößt, ist nichtig. (2) Nichtig ist insbesondere ein Rechtsgeschäft durch das jemand unter Ausbeutung der Zwangslage, der Unerfahrenheit, des Mangels an Urteilsvermögen oder der erheblichen Willenschwäche eines anderen sich oder einem Dritten für eine Leistung Vermögensvorteile versprechen oder gewähren lässt, die in einem auffälligen Missverhältnis zu der Leistung stehen.“ *Ld. pl.* *Bürgerliches Gesetzbuch*, 55. Auflage, Beck Texte im dtv, München, 2004., 29. old. *Zivilrecht, Wirtschaftsrecht*, *STUD-JUR Nomos Textausgaben*, 10. Auflage, Stand BGBl. I. Nr. 39. vom 27. Juli 2001., *Nomos Verlagsgesellschaft*, Baden-Baden, 2001. (BGB vom 18. August 1896., *RGBl. S. 195.*), 32. old. *Jauernig, Schlechtriem, Stürmer, Teichmann, Vollkommer*, *Bürgerliches Gesetzbuch*, 8. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 1997., 79. old.
- 14 *Jauernig, Schlechtriem, Stürmer, Teichmann, Vollkommer*, *Bürgerliches Gesetzbuch*, 8. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 1997., 79. old.
- 15 *Bundesgerichtshof*, *neue Juristische Wochenschrift*, 96, 1276.
- 16 *Motive der ersten Kommission zu dem Entwurf eines Gesetzbuches für das deutsche Reich*, II., 727, *Bundesgerichtshof*, *Neue Juristische Wochenschrift*, 91, 914.
- 17 *Jauernig, Schlechtriem, Stürmer, Teichmann, Vollkommer*, *Bürgerliches Gesetzbuch*, 8. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 1997., 80. old.
- 18 *Bundesgerichtshof*, *Neue Juristische Wochenschrift*, 84, 792, *Juristenzeitung*, 87, 687.
- 19 *Karlsruhe*, *Neue Juristische Wochenschrift*, 88, 3023.
- 20 *Reichsgerichtshof*, 153, 284, 296, 161, 155, újabban, *Bundesgerichtshof*, *Neue Juristische Wochenschrift*, 89, 763, mely szerint az ilyen szerződés nem mindig semmis. Az újabb praxis szerint a betegkarton és az ügyvédi feljegyzések átadásához a beteg, azaz az ügyfél egyetértése szükséges. (*Jauernig, BGB, Beck, München, 1997.*, 80. old.
- 21 *Bundesgerichtshof*, *Neue Juristische Wochenschrift*, 95, 2284.
- 22 *Bundesgerichtshof* (BGH) *Neue Juristische Wochenschrift*, 95, 2636.
- 23 BGB, 139. par.: „Ist ein Teil eines Rechtsgeschäfts nichtig, so ist das ganze Rechtsgeschäft nichtig, wenn nicht anzunehmen ist, dass es auch

- ohne den nichtigen Teil vorgenommen sein würde." Ld. pl. in: BGB 55. Auflage, Beck, München, 2004., 29. old.
- 24 BGB, 140. paragrafus. „Entspricht ein nichtiges Rechtsgeschäft den Erfordernissen eines anderen Rechtsgeschäfts, so gilt das letztere, wenn anzunehmen ist, dass dessen Geltung bei Kenntnis der Nichtigkeit, gewollt sein würde." Ld. pl., BGB, 55. Auflage, Beck, München, 2004., 29. old.
- 25 BGB 55. Auflage, Beck, München, 2004., 29. old.
- 26 Ld. *Enneccerus-Kipp-Wolff*, Lehrbuch des Bürgerliches Rechtes, II. Band, Recht der Schuldverhältnisse, fünfzehnte Bearbeitung von Heinrich *Lehmann* (Köln), J. C. B. Mohr, Tübingen, 1958., 121. old.
- 27 BGB, 305. paragrafus I. bek. Ld. pl. *Jauernig, Schlechtriem, Stürner, Teichmann, Vollkommer*, Bürgerliches Gesetzbuch, 8. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 1997., 283. old. A BGB módosítása (2001. július 13. ld. Zivilrecht, Nomos, Baden-Baden, 2001, 11. old.) után, idézett szöveg tartalma nem változott, de a formaszabadságról szóló paragrafus korábbi számozása megváltozott, most 311. paragrafus. Ld., BGB, 55. Auflage, Beck, München, 2004., 57. old. A jelenlegi 305.-310. paragrafusok az általános üzletkötési feltételeket szabályozzák. A törvény e részben 2001-ben módosult. A tv. az általános üzletkötési feltételek alatt érti számos szerződés számára előírányzott szerződési feltételeket, amiket az egyik szerződő fél a másiknak megkötés céljából rendelkezésre bocsát. (BGB 305. par. 1. bek., in: BGB, 55. Auflage, Beck, München, 2004., 57. old.).
- 28 BGB, 55. Auflage, Beck, München, 2004., 27. old.
- 29 BGB, 55. Auflage, Beck, München, 2004., 27. old.
- 30 BGB, 55. Auflage, Beck, München, 2004., 27. old.
- 31 *Handelsgesetzbuch*, 1861., újabb és hatályban levő változatát meghozták 1897. május 10.-én, hatályba lépett 1900. január 1.-én. Ld. pl. *Handelsgesetzbuch*, 34. Auflage, 1999., Beck-Texte in DTV, München, 1999. – Einführung, Wolfgang *Hefemerl*.
- 32 Ld., *Handelsgesetzbuch* (HGB), 34. Auflage, Beck, DTV, München, 1999., Einführung, VIII-IX. old., ld. továbbá a HGB 2. paragrafusát (in: id. mű, 3. old.): a törvénykönyv értelmében kereskedelmi tevékenységet folytat az, akinek a cége a kereskedelmi lajstromban bejegyzést nyert. Ld. a HGB 5, 8. paragrafusait (ld. mű, 4. old.), melyek a cégbejegyzés jogkeletkeztető és a cégnyilvántartás nyilvánossági jellegéről szólnak.
- 33 *Bundesgesetzblatt*, 1998., I., 1474. old. *Handelsgesetzbuch* (HGB), 34. Auflage, Beck, DTV, München, 1999., Einführung von Wolfgang *Hefemerl*, VIII. old.
- 34 Ld. pl. *Kodex des österreichischen Rechts*, Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, Orac, Wien, 1997., 213-215.
- 35 Ld. pl. *Kodex des österreichischen Rechts*, Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, Orac, Wien, 1997., 216. old.
- 36 Ld. pl. *Kodex des österreichischen Rechts*, Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, Orac, Wien, 1997., 217-218. old.
- 37 OÁPtK. 885. paragrafus. Ld. pl. *Kodex des österreichischen Rechts*, Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch,

- Orac, Wien, 1997., 217-218. old. RGBI 1916/69.
- 38 OÁptk. 885. paragrafus. Ld. pl. Kodex des österreichischen Rechts, Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, Orac, Wien, 1997., 218. old.
- 39 Ld. *Koziol-Welser*, Bürgerliches Recht, Band II, Schuldrecht, Allgemeiner Teil, 12. Auflage, Manz, Wien, 2001., 12. old. *Frost*, „Vorvertragliche“ und „vertragliche“ Schutzpflichten, 1981. Leenen, Typus und Rechtsfindung, 1971. J. *Schmidt*, Vertragsfreiheit und Schuldrechtsreform, 1985. *Medicus*, Abschied von der Privatautonomie im Schuldrecht, 1994. *Bydlinski*, System und Prinzipien des Privatrechtes, 1996., 147. F. *Bydlinski*, Privatautonomie und objektive Grundlage des verpflichtenden Rechtsgeschäftes, 1967. *Canaris*, Die Vertrauenshaftung im deutschen Privatrecht, 1971. F. *Bydlinski/Krejci/Schilcher/Steininger*, Bedeutung der iustitia distributiva im deutschen Vertragsrecht, 1997. *Hippel*, Das Problem der Rechtsgeschäftliche Privatautonomie, 1936. E. A. *Kramer*, Grundfragen der vertraglichen Einigung, 1972. *Manig*, Willenserklärung und Willensgeschäft. *Singer*, Selbstbestimmung und Verkehrerschutz im Recht der Willenserklärungen, 1995. F. *Bzdlinski*, Möglichkeiten und Grenzen der Präzisierung aktueller Generalklauseln, *Wieacker FS*, 1990., *Mayer-Maly*, Archiv für civilistische Praxis, 194, 132. *Dauner – Lieb*, Verbraucherschutz durch Ausbildung eines Sonderprivatrechts für Verbraucher, 1998. *Schumacher*, Verbraucherschutz bei Vertragsanbahnung, 1983. *Schmoeckel*, Der massgebliche Zeitpunkt zur Bestimmung der Sittenwidrigkeit nach Par. 138. BGB, AcP, 197.
- 40 Ld. *Koziol-Welser*, Bürgerliches Recht, Band II, Schuldrecht, Allgemeiner Teil, 12. Auflage, Manz, Wien, 2001., 12. old..
- 41 Ld. *Koziol-Welser*, Bürgerliches Recht, Band II, Schuldrecht, Allgemeiner Teil, 12. Auflage, Manz, Wien, 2001., 12. old, OGH (Oberster Gerichtshof) in NZ, 1991., 30.
- 42 *Koziol-Welser*, Bürgerliches Recht, Band II, Schuldrecht, Allgemeiner Teil, 12. Auflage, Manz, Wien, 2001., 13. old.
- 43 *Koziol-Welser*, Bürgerliches Recht, Band II, Schuldrecht, Allgemeiner Teil, 12. Auflage, Manz, Wien, 2001., 13. old. *Serozan*, Einschränkung der Vertragsfreiheit durch soziale Schutzgedanken, *Juristische Blätter*, 1983., 561. old.
- 44 *Koziol-Welser*, Bürgerliches Recht, Band I, Allgemeiner Teil, 12. Auflage, Manz, Wien, 2001., 7. old.
- 45 *Koziol-Welser*, Bürgerliches Recht, Band I, Allgemeiner Teil, 12. Auflage, Manz, Wien, 2001., 7. old.
- 46 *Koziol-Welser*, Bürgerliches Recht, Band I, Allgemeiner Teil, 12. Auflage, Manz, Wien, 86-87. old.
- 47 *Koziol-Welser*, Bürgerliches Recht, Band I, Allgemeiner Teil, 12. Auflage, Manz, Wien, 2001., 86. old.
- 48 OGH (LegfelsöbB Birószág), Das Recht der Arbeit, 164, RDA 1997, 499, Österreichische Blätter für gewerbliche Rechtsschutz und Urheberrecht, 1998., 22.
- 49 F. *Bydlinski*, Möglichkeiten und Grenzen der Präzisierung aktueller Generalklauseln, *Wieacker-FS*, 1990.
- 50 OGH (Ö), in *Juristische Blätter*, 1995., 46.
- 51 OGH (Ö, in *Wohnrechtliche Blätter*, 1993., 399, RDA, 1993., 493

- (Eichinger), YA 1996/4, Brodl, ÖBl 1997.,196, stb.
- 52 OGH (Ö) in WoBl, 1991., 120.
- 53 OGH in SZ – Entscheidungen des OGH-s in Zivilsachn, 66/81.
- 54 *Koziol-Welser*, Bürgerliches Recht, Band I, Allgemeiner Teil, 12. Auflage, Manz, Wien, 2001., 163. old.
- 55 Franz *Gschmitzer*, Österreichisches Schuldrecht, Allgemeiner Teil, II. neubearbeitete Auflage, von Christof *Faistenberger*, Heinz *Bayta* und Bernhard *Ecker*, Springer Verlag, Wien-New York, 1986., 10. old.
- 56 *Code des Obligations*, Loi fédérale complétant le Code civil Suisse, Livre cinquième: Droit des Obligations du 30 mars 1911. (Etat le avril 2001), Cancellerie Federale, Payot, 2001.4. old.: 19 szakasz. „(1) L’ object d’une contat peut être librement déterminé, dans les limites de la loi.”
- 57 *Code des Obligations*, Loi fédérale complétant le Code civil Suisse, Livre cinquième: Droit des Obligations du 30 mars 1911. (Etat le avril 2001), Cancellerie Federale, Payot, 2001., 19. szakasz, (2) bekezdés, 4. old.: „La loi n’exclut les convention de parties que lorsqu’elle édicte une règle de droit strict, ou lorsqu’une dérogation à son texte serait contraire aux moers, à l’ordre public au aux droit attachés à la personnalité. »
- 58 *Code des Obligations*, Loi fédérale complétant le Code civil Suisse, Livre cinquième: Droit des Obligations du 30 mars 1911. (Etat le avril 2001), Cancellerie Federale, Payot, 2001., 5. old.: (1) Le contrat est nul s’il a pour objet une chose impossible, illicite ou contrarie aux moers. (2) Si le contrat n’est vicié que certaines de ses clauses, ces clauses sont seules frappées de nullité, à moins qu’il n’y ait lieu d’ad-
- mettre que le contrat naurait été conclu sans elles. »
- 59 *Code des Obligations*, Loi fédérale complétant le Code civil Suisse, Livre cinquième: Droit des Obligations du 30 mars 1911. (Etat le avril 2001), Cancellerie Federale, Payot, 2001., 5. old.
- 60 *Code des Obligations*, Loi fédérale complétant le Code civil Suisse, Livre cinquième: Droit des Obligations du 30 mars 1911. (Etat le avril 2001), Cancellerie Federale, Payot, 2001., 5. old.
- 61 *Code des Obligations*, Loi fédérale complétant le Code civil Suisse, Livre cinquième: Droit des Obligations du 30 mars 1911. (Etat le avril 2001), Cancellerie Federale, Payot, 2001., 2. old.
- 62 *Code des Obligations* - Loi fédérale complétant le Code civil Suisse, Livre cinquième: Droit des Obligations du 30. mars 1911. (Etat le avril 2001), Cancellerie Federale, Payot, 2001., 5-8. old.
- 63 *Theo Gubl*, Das schweizerische Obligationenrecht, siebte, bereinigte Auflage, bearbeitet von Hans Merz und Max Kummer, Schulthess Polygrafischer Verlag, Zürich, 1980., 42. old.
- 64 *Theo Gubl*, Das schweizerische Obligationenrecht, siebte, bereinigte Auflage, bearbeitet von Hans Merz und Max Kummer, Schulthess Polygrafischer Verlag, Zürich, 1980., 42. old.
- 65 *Theo Gubl*, Das schweizerische Obligationenrecht, siebte, bereinigte Auflage, bearbeitet von Hans Merz und Max Kummer, Schulthess Polygrafischer Verlag, Zürich, 1980., 42. old. OR, 20/2, BGE 63, III 414. E rendelkezés a részleges semmisség intézményét szabályozza.

- 66 *Theo Gubl*, Das schweizerische Obligationenrecht, siebte, bereinigte Auflage, bearbeitet von Hans Merz und Max Kummer, Schulthess Polygrafischer Verlag, Zürich, 1980., 40. old. Sv. Kt. 34/2. szakasz.
- 67 *Theo Gubl*, Das schweizerische Obligationenrecht, siebte, bereinigte Auflage, bearbeitet von Hans Merz und Max Kummer, Schulthess Polygrafischer Verlag, Zürich, 1980., 40. old. Sv. Kt. 100. és 101/3. szakasza.
- 68 *Theo Gubl*, Das schweizerische Obligationenrecht, siebte, bereinigte Auflage, bearbeitet von Hans Merz und Max Kummer, Schulthess Polygrafischer Verlag, Zürich, 1980., 40. old., Sv. Kt. 129. szakasza.
- 69 *Theo Gubl*, Das schweizerische Obligationenrecht, siebte, bereinigte Auflage, bearbeitet von Hans Merz und Max Kummer, Schulthess Polygrafischer Verlag, Zürich, 1980., 40. old.
- 70 BGE (Amtliche Sammlung der Entscheidungen des Schweizerischen Bundesgerichtes) 95 II 97.
- 71 Sv. Kt. 163/2. szakasz.
- 72 *Theo Gubl*, Das schweizerische Obligationenrecht, siebte, bereinigte Auflage, bearbeitet von Hans Merz und Max Kummer, Schulthess Polygrafischer Verlag, Zürich, 1980., 41. old., BGE 69 II 230.
- 73 BGE 51 II 118.
- 74 SJZ (Schweizerische Juristen Zeitung), 50, 363.
- 75 Ld. a 237. § (1) és (2) bekezdéseit, melyek a laesio enormis és az uzsorás szerződések szankcióit irányozzák elő. Ezeket a szankciókat helyes lenne a megfelelő jogintézmények diszpozícióhoz illeszteni, tehát ahol a jogintézmény fogalom meghatározást nyert, nevezetesen a 201. § (1) bekezdésben és 202. §-ban foglaltakhoz.
- 76 Ld., Ptk., Novotni, Miskolc, 2004., 50-60. old. Ld., Vékás Lajos, A szerződési szabadság alkotmányos korlátai, Jogtudományi Közlöny, 2/1999., 53-60., Bíró György, Kötelmi jog, Novotni Kiadó, Miskolc, 2004., 236-257. old., 66-67. old., Bakó Károly, Jobbágy Zsuzsanna, Sáriné Simkó Ágnes, Simon Rita, Sümegi Péter, Tass Enikő, Polgári jogi fogalomtár, II. hatályosított, bővített kiadás, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2004., 270. old. (szerződés tárgya), 272-276. old. (szerződési szabadság), 50. old. (biztosítás), 25. old. (általános szerződési feltétel) old.
- 77 Ld. a német jogban, *Brox/Walker*, Allgemeines Schuldrecht, C.H. Beck, München, 2004., 28. old. 2. p. Az osztrák jogelméletében, *Helmut Koziol, Rudolf Welsner*, Bürgerliches Recht, Bd. II, Schuldrecht Allgemeiner Teil, 12. Auflage, Manz, Wien, 2001., 12. old.
- 78 Ld. a magyar jogban: *Szladits Károly*, Szerződési szabadság, Magyar magánjog, III. kötet, Kötelmi jog általános része, Grill Károly, Budapest, 1941., 43. old., 403. old. Szladits kiemeli, hogy a kötelemalapító szerződés tartalmát a felek tetszésük szerint állapítják meg. E részben azonban csak a törvény korlátai közt kell mozogniuk. Így jelesül nem alapít kötelmet az olyan szerződés, amely tárgyánál fogva érvénytelen. Ilyen a lehetetlen szolgáltatásra irányuló, továbbá a törvény tilalmával, a jó erkölcsökkel vagy a közrenddel ellenkező szerződés. A szerződés tartalmát azonban nem kizárólag a felek állapítják meg, hanem a törvény is, egyfelől diszpozitív, másfelől kényszerítő (cogens) rendelkezéseivel. Más esetek is előfordulhatnak, amelyekben a szerződés előre kötött tartalommal

jön létre.” A lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződés semmis. (Szladits, id. mű, 43. old.) A törvényes tilalomba ütköző szerződés is semmis és az előző állapot helyreállításának van helye. (LB, P. IV. 366/1927, Grill új Dt. XXI. 651). Semmis pl. az összebeszélés a nyilvános árverés eredményének meghiúsítására vagy csökkentésére. (Kihágási Btk. 128. §). Semmis a megállapodás az iparosok között a munkások munkafeltételeinek súlyosbítására, valamint a munkások közötti megállapodás a jobb munkafeltételek iránt (1884: XVII. Ipartv. 162. §). Tilos kötbér kikötése házassági ígéret megerősítésére (Ház. tv. 2. §). Tilos az egyezkedés, mellyel az ügyvéd képviselőre bízott ügy vagy per tárgyát a maga részére megszerzi (ügyvédi rendtartás, 137: IV. t. c. 82. §.) Tilos a mezőgazdasági termék előre megvétele az eladót védő törvényes feltételeknél súlyosabb kikötés mellett (1930: XXII. tc. 38. §). Tilos a kényszerigezési hitelezőnek külön előnyöket ígérő, vagy biztosító megegyezés (1410/1926. M. E. sz. rendelet 78. §., (Szladits, id. mű, 45. old.). Érvénytelen továbbá a közérdekű jogszabály megkötését célzó (in fraudem legis kötött) szerződés is. (Szladits, III., 46. old.). A jóerkölcsbe ütköző szerződések fontosabb fajai: A házassági és házasságon kívüli együttélés, valamint ezek megszüntetésével kapcsolatos szerződések, pl. az ágyassági megállapodás bírói jogvédelemben nem részesül (P III 1066/1932, lh. VII. 338). Jóerkölcsbe ütközők és nem érvényesíthetők a bordélyházzal kapcsolatos ügyletek. (K. III. 880/1913, lh. VII 111, Mjt. XV 14 és Mjt. XVI. 43). A bírói gyakorlat szerint a házasság nyereszkeedésre

irányuló közvetítés tárgya nem lehet, s ezért a házasságközvetítésért járó díjak felett kötött szerződések kereseti jogot nem nyújtanak. (K. 1893. okt. 26, 1339. Dt. uf. XXXVIII, 6 és Győri T. 1905. jan. 25. G. 5. 1, Térfy. IX. 395). (Szladits, III. kötet, 50. old.). Jóerkölcsbe ütköznek azok az ügyletek is, amelyek a hatóságoknál való tiltott közbenjárással és egyéb befolyásolással, valamint jogosítványok megszerzésével fűggenek össze. (K. 1902. ápr. 16, I. G. 655., Grill, 2. 179. c) Az ajándékozás és ingyenes eltartási szerződés esetén a megajándékozott durva hátlatlansága esetére a visszakövetelési jog, az esetleges ellenkező megállapodásra való tekintet nélkül megilleti az ajándékozót. (Szladits. III. 51. old.) A megbízási szerződések körében állandó a gyakorlat, hogy a megbízott az ellenérdekű féltől jutalmat nem köthet ki. (P. II. 232/1929, Grill Új Dt. XXIII. 567.). A törvénybe ill. jóerkölcsbe ütköző szerződések közül az 1932: VI. t. c az uzsoráról, – különösen szabályozza az uzsorás és kizsákmányoló szerződéseket. (Szladits, III. kötet, 55. old.). Szladits szerint a szerződési szabadság magában foglalja egyfelől azt, hogy mindenkinek egyéni joga, köt-e ügyletet és kívül, másfelől, hogy a szerződő felek a kötelelem tartalmát, a szerződés formáját, a teljesítésének módját, helyét és idejét, a szavatosságot, bírságot, kártérítést, stb., miként állapítják meg, végül, hogy a már megkötött szerződést módosíthatják, átruházhatják, sztomírozhatják (megszüntethetik) stb. (Szladits, id. mű, III. k. 401. old.). Ld. az újabb magyar kötelmi jogban: *Vékás Lajos*, A szerződési szabadság alkotmányos korlátai, *Jogtudományi Közöny, 2/1999., 53-60. old., Harmatby Attila*, A

- szereződési szabadságról, – Weiss Emília – jubileum, Bp., 2002., 117-131. *Kemenes Béla*, A Ptk. szerződési jogának alapelvei történetiségében, a reformmunkálatok egyes kérdései. – Nagy Lajos emlékkönyv, 1996., 193-205. old. *Bíró György*, Kötelmi jog, Novotni Kadó, Miskolc, A szerződési szabadság elve, 237. old. *Bíró* szerint a szerződési szabadság azt jelenti, hogy a szerződő felek akarata jogi értelemben nincs megkötve. E szabadság egyes opciói, a) hogy a fél egyáltalában akar-e szereződést kötni, b) kivel, c) szerződési típuszabadságra tekintettel milyen, Ptk-ban vagy más jogszabályban nevesítet vagy nevesítetlen szerződést kíván kötni. d) A diszpozitivitás elve alapján milyen jogokat és kötelezettségeket keletkeztetve, azaz milyen tartalommal. (*Bíró*, id. mű, 238. old.) Ld. továbbá *Gadó Gábor*, A szerződési szabadság egyes kérdései, figyelemmel a Ptk. felülvizsgálatára, *Gazdaság és Jog*, 7-8/1998., 16-26. old. *Bíró György*, A szerződési szabadság, mint alkotmányos alapjog, *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio iuridica et politica*, tomus II, 1995., 161-169. *Európai szerződési jog: Az európai szerződési jog alapelvei*, *Európai jog melléklete*, 1/2002, 3-17. old. Nemzetközi kereskedelmi szerződések alapelvei, az UNIDROIT – a Magánjog Egységesítésének Nemzetközi Intézete, 1994., ford. Gehér József, Réczei László, Katona Péter, Budapest, KJK, 1996., 231. old. *Aktuális bírói gyakorlat*: BH 1997/III/120, BH 1997/123, BH 1998/6/278, BH 2002/146, BH 2003/205, BH 2003/374.
- 79 Ld. pl., *Vörös Imre*, Az európai versenyjogok kézikönyve, 2. kiadás, Logod Bt., Budapest, 1996. továbbá, Nemzetközi kooperációs szerződések, Logod Bt. Budapest, 1995., A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga, I-III, KRIM Bt., Budapest, 2004., I. kötet, 13. és 60. old.
- 80 Ld. Ptk. 8. § (1), (2), 9. § 10. § 11. § (1)-(3), 12. §, 12/A. § (1), (2), (3), (4), (5), 12/B. § (1), (2), 12/C. §., 12/D. §, 13. § (1), (2), 13/A. §, 13/B. § (1), (2). Kiskorú az, aki 18. évét nem töltötte be, kivéve, ha házasságot kötött. (Ptk. 12. §). Korlátozottan cselekvőképess a 14. évet betöltő kiskorú, akinek nyilatkozata érvényességéhez – ha jogszabály kivételt nem tesz – törvényes képviselőjének beleegyezése, vagy utólagos jóváhagyása szükséges. [Ptk. 12/A. § (1), (2)] Ld. A polgári törvénykönyv, Novotni, Miskolc, 2004., 6-7. old. Ld. a 149/1997. (IX.10) Korm. rendeletet a gyámhatóságról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról.
- 81 Ld. Ptk., 200. § (1) Ld. A polgári törvénykönyv, Novotni, Miskolc, 2004., 50. old.
- 82 Ld. – 1991. évi XXV. tv. A tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról (Kpt). – 1991. évi XXIV. tv. a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről (mód., 1997. évi CXXV. tv). – 1991. évi XXXII. tv. egyes állami tulajdonban levő vagyontárgyak önkormányzatok tulajdonába adásáról. – 1992. évi II. tv. a kárpótlási jegy termőföldtulajdon megszerzésére történő felhasználásának egyes kérdéseiről. – 1992. évi LIII. a tartósan állami tulajdonban maradó vállalkozói vagyon kezeléséről és hasznosításáról. – 1992. évi LIV. tv. az időleges állami tulajdonban levő vagyon értékesítéséről, hasznosításáról és védelméről. – 1992. évi LV. tv. az

állam vállalkozói vagyonára vonatkozó törvényekkel összefüggő jogszabályok módosításáról. – 1993. évi II. tv. a földrendező és földkiadó bizottságokról. – 1993. évi IV. tv. az elmúlt rendszerhez kötődő egyes társadalmi szervezetek vagyonelszámoltatásával összefüggő intézkedésekről. – 1994. évi LV. tv. a termőföldről. – 1995. évi XXXIX. tv. a privatizációról (mely szabályozza az értékesítési módozatokat és eljárásokat). – 1997. évi CXLI. tv. az ingatlan-nyilvántartásról. – 1998. évi XXXIV. tv. a kockázati tőkebefektetésről, a kockázati tőketársaságokról, valamint a kockázati tőkealapokról. Ld., Lenkovic Barnabás, Magyar polgári jog, Eötvös Kiadó, Budapest, 1998., 297-298. old.

83 MK Alkotmánya (1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról) 9. paragrafus (2) bekezdése. Ld., Alkotmányjog, Jogszabálygyűjtemény, szerk. Kukorelli István, Osiris Kiadó, Budapest, 2002., 14. old. A MK Alkotmányának néhány rendszerváltás (1989. jan. 1.-e) utáni módosítása: 1989. évi I. tv., 1989. évi VIII. tv., 1989. évi XXXI. tv., 1990. évi XVI. tv. 1990. évi LIV. tv., 1990. évi LXIII. tv., 1990. évi XL. tv., 1993. évi CVII. tv., Ld. Kukorelli, Alkotmányjog, hivatkozott mű, 13. old.

84 Ld. pl. Barta-Fazekas-Harsányi-Miskolczi-Osváth-Ujváriné, Kereskedelmi szerződések, Miskolci Egyetem ÁJK, Novotni Kiadó, Miskolc, 2000., 331. old., 372. old. Az 58/1991 (IV.13) Korm. rend. előtti gépjármű-felelősségbiztosítási jogviszony. Ld. a Ptk. 567. § (3), mely diszpozitivitást irányoz elő, amelytől eltér az idézett Korm. rend. ld. továbbá Ptk. 559. § (1).

85 Ld. Ptk. 198. § (2) bekezdés: „Jogszabály szerződés kötését

kötelezővé teheti.” Ld., AB 43/1991. (VII.12). Ld. a polgári törvénykönyv, Novotni, Miskolc, 2004., 50. old.
86 Ptk. 208. § (1): „A felek megállapodhatnak abban, hogy későbbi időpontban egymással szerződést kötnek. Az előszerződést a szerződésre előírt alakban kell megkötni. Az előszerződés alapján a felek kötelesek a szerződést megkötni.” Ptk. 208. § (4): „A bíróság a szerződést kivételesen az előszerződésben megállapított feltételek módosításával is létrehozhatja, ha ezt nemzetgazdasági érdek vagy a felek különös méltánylást érdemlő érdeke indokolja.” E rendelkezés nem szokásos a jogösszehasonlításban. Az új Ptk-ban törölni kellene. Inkább az lenne a helyes, hogy a főszerződés (végleges szerződés) megkötését rosszhiszeműen elutasító fél a másik jóhiszemű szerződő félnek kártérítéssel tartozik. A Ptk. 208. § (6) bekezdése ellenére, mely szerint az előszerződésre nézve a szerződésre vonatkozó szabályok az irányadóak, nem világos, mely előszerződési koncepciót fogadja el (az osztrák pontkációt, melynek tartalmaznia kell a szerződés lényeges, fő elemeit, melőlözve a mellékkikötéseket, vagy a svájci „terszerződés” típusát, mely csupán a feleket nevesíti és a szerződés típusát, melőlözvén mind a fő- mind a mellékkötelezettségeket).

87 A Ptk. 200. § (1) bekezdése második mondata szerint „a szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől (a felek) egyező akarattal eltérhetnek, ha jogszabály az eltérést nem tiltja.”

88 Ptk. 216. §, (1). Ld. pl. in: A polgári törvénykönyv, Miskolc, Novotni Kiadó, 2004., 59. old.

89 Ptk. 217. § (1). Ld. pl., A polgári törvénykönyv, Novotni, Miskolc, 2004., 59. old.

- 90 Ptk. 208. § (1-5) Ld. pl., A polgári törvénykönyv, Novotni, Miskolc, 2004., 55. old.
- 91 Ptk. 217. § (2) Ld. pl., A polgári törvénykönyv, Novotni, Miskolc, 2004., 59. old.
- 92 Ptk. 200. § (1) Ld. pl. in: A polgári törvénykönyv, Miskolc, Novotni Kiadó, 2004., 50. old. Ld. továbbá a Ptk XX. fejezetét (A szerződés tartalma és tárgya), azaz 226. §-t (jogszabály meghatározhatja a szerződés kötelező tartalmát), 227. § (1) bek. (a szerződés tárgya: dolog adása, tevékenység, tevékenységtől való tartózkodás, más magatartás), (2) bek. (semmis a lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződés), 228. §, 229. § (feltétel és időhatározás), 230. § (vagylagos szolgáltatás), 231. § (pénz nem, pénztartozás), 232. § (kamatszolgáltatás).
- 93 Magyar Ptk. 226. § (1) ld., Bíró, Kötelmi jog, Novotni, Miskolc, 248. old.
- 94 A magyar Ptk. 201. § (1) bekezdése szerint „A szerződéssel kikötött szolgáltatásért – ha a szerződésből vagy a körülményekből kifejezetten más nem következik – ellenszolgáltatás jár.” Ld. pl. in: A polgári törvénykönyv, Miskolc, Novotni Kiadó, 2004., 51. old.
- 95 Ptk. 209. § (1-3 bek.), 209/A. § (1-6 bek.), 209/C. § és 209/D. §. Ha az általános üzletkötési feltétel tisztességtelen, a kikötést a sérelmezett fél megtámadhatja. Ha a gazdálkodó szervezet használ szerződéskötéskor tisztességtelen általános feltételt, a sérelmes kikötést a külön jogszabályban meghatározott szervezet is megtámadhatja a bíróság előtt. (Ptk., 209. § (1), (2)). Ld. az 1996. évi LVII. törvényt a tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról, továbbá a 89/1998. (V. 8) Korm. rend. a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség szervezetről, feladat- és hatásköréről, valamint a fogyasztóvédelmi bírság felhasználásáról. Ld. pl. in: A Polgári törvénykönyv, Miskolc, Novotni Kiadó, 2004., 56-57. old.
- 96 Ptk., 201. § (2). (Ld. pl. A magyar polgári törvénykönyv, Novotni, Miskolc, 2004., 51. old.). E rendelkezés szerint, „ha a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között anélkül, hogy az egyik felet az ajándékozás szándéka vezetné, a szerződés megkötésének időpontjában feltűnően nagy az értékkülönbség, a sérelmet szenvedő fél a szerződést megtámadhatja.”
- 97 Ptk. 202. §, mely szerint „Ha a szerződő fél a szerződés megkötésekor a másik fél helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan előnyt kötött ki, a szerződés semmis (uzsorás szerződés).” (Ld. pl. A magyar Polgári törvénykönyv, Novotni, Miskolc, 2004., 51. old.). A LB álláspontja szerint (BH 2004. 58) „a jogszabály szerint végrehajtott árverésen tulajdonjogot szerző fél tekintetében a másik fél szorult helyzetének kihasználása és a szerződés nyilvánvalóan jóérkölsbe ütköző volta nem merülhet fel. (Ptk. 193. §. (1), 200. §. (2), 202. §., 1993. évi LXXVIII. tv., Pp.7. §. (2)).
- 98 Ptk. 241. §-a szerint „a bíróság módosíthatja a szerződést, ha a felek tartós jogviszonyában a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti.” A rendelkezés nem teljes, az új Ptk. meghozatala során figyelembe kellene venni a szokásos rendelkezéseket, pl. az olasz törvénykönyv idevágó rendelkezését.

- 99 Ptk. 367. § (1)-(3), 369. § (1)-(3), 370. § (1)-(4).
- 100 Ptk. 226. § (1). (Ld., pl., A magyar polgári törvénykönyv, Novotni, Miskolc, 2004., 62. old.
- 101 Ptk. 226. § (3). Ld. az 1990. évi LXXXVII. törvényt az árak megálapításáról. A magyar Polgári törvénykönyv, Novotni, Miskolc, 2004., 62. old. 134. old.
- 102 Ptk. 227. § (1), (2) Ld. A magyar polgári törvénykönyv, Novotni, Miskolc, 2004., 63. old.
- 103 Ptk. 228. § (1), (2). Ld. A magyar polgári törvénykönyv, Novotni, Miskolc, 2004., 63. old.
- 104 Ptk. 230. § (1), (2). Ld. A magyar polgári törvénykönyv, Novotni, Miskolc, 2004., 63. old.
- 105 Ptk. 231. § (1), (2); 232. § (1), (2), (3)
- 106 Ptk. 231. § (1).
- 107 Ptk. 232. § (2)
- 108 Ld., A magyar Polgári törvénykönyv, Novotni, Miskolc, 2004., 64. old.
- 109 A német BGB 311/I paragrafusa szerint a kötelmi jogviszony létrehozatala, valamint módosítása céljából rendszerint szükséges a szerződés megkötése; csupán kivételesen elegendő az egyoldalú jogügylet, ami akkor van, ha ezt a törvény másként szabályozza. BGB 311. paragrafusa I. bekezdésének eredeti szövege így szól: "Rechtsgeschäftliche Schuldverhältnisse. (1) Zur Begründung eines Schuldverhältnisses durch Rechtsgeschäft sowie zur Änderung des Inhalts eines Schuldverhältnisses ist ein Vertrag zwischen den Beteiligten erforderlich, soweit nicht das Gesetz eines anderes vorschreibt." (Ld. pl. Bürgerliches Gesetzbuch, 55. Auflage, Beck Texte im dtv, München, 2004., 64. oldal). Ld., Brox/Walker, Allgemeines Schuldrecht, 30. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 2004., 19. old.
- 110 V.ö. Hans Brox, Wolf-Dietrich Walker, Allgemeines Schuldrecht, 30. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 2004., 26. old.
- 111 V.ö., Hans Brox, Wolf-Dietrich Walker, Allgemeines Schuldrecht, 30. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 2004, 19-20. old. Ld. a BGB 311. paragrafusának I. bekezdését, mely szerint „a kötelmi jogviszony jogügyleti alapítása, valamint módosítása céljából rendszerint szükséges a szerződés megkötése, kivéve, ha a törvény másként nem rendelkezik” (azaz kivételesen elegendő az egyoldalú jogügylet). Ld. pl. Bürgerliches Gesetzbuch (Textausgabe mit ausführlichem Sachverzeichnis und einer Einführung von Dr. Helmut Köhler), 55. Auflage, Beck-Texte im dtv, München, 2004., 64. old.
- 112 Ld. Ptk. 210. §, (1), (2), (3) bekezdések (tévedés), (4) bekezdés (megtévesztés, jogellenes fenyegetés), (5) bekezdés (ingyenes szerződés esetében tévedés, megtévesztés, fenyegetés címén a szerződést akkor is meg lehet támadni, ha e körülményeket a másik fél nem ismerhette fel). (Ld., A polgári törvénykönyv, Miskolc, Novotni, 2004., 57-58. old.). Ld. Legfelsőbb Bíróság, BH 1989/9/364, BH 1988/6/226.
- 113 Ld. a Ptk. 234. § (1): „A semmis szerződés érvénytelenségére – ha a törvény kivételt nem tesz – bárki határidő nélkül hivatkozhat.” A Ptk 237. § (1) bekezdése értelmében „érvénytelen szerződés esetében a szerződéskötés előtt fennálló helyzetet kell visszaállítani.”
- 114 A Ptk. 237. § (4) bekezdése szerint „a bíróság az ügyész indítványára az állam javára ítéleti meg azt a szolgál-

tatást, amely a tiltott, jöerkölcsbe ütköző szerződést kötő, a megtévesztő vagy jogtalanul fenyegető, továbbá az egyébként csalárd módon eljáró félnek járna vissza. Uzsorás szerződés esetén a sérelmet okozó félnek visszajáró szolgáltatást az állam javára meg kell ítélni. Az államnak járó juttatásokat rendszerint pénzben kell megítélni."

115 Ptk. 200. § (2) bekezdés, 5. § (1), (2), (3) bekezdés. Ld. pl. in: Magyar polgári jog, A polgári törvénykönyv (szerk. Bíró György), Novotni Kiadó, Miskolc, 2004., 50. és 4. old.

116 A hatályos magyar Ptk. szerint (200. §) „(1) A szerződés *tartalmát* a felek *szabadon* állapíthatják meg. A szerződésekről szóló rendelkezésektől egyező akarattal eltérhetnek, ha jogszabály az eltérést nem tiltja. (2) *Semmis az a szerződés, amely jogszabályba ütközik, vagy amelyet jogszabály megkerülésével kötöttek, kivéve, ha ahhoz jogszabály más következményeket* fűz. Semmis a szerződés akkor is, ha nyilvánvalóan *jöerkölcsbe* ütközik.” Ld. pl. in: Magyar polgári jog, A polgári törvénykönyv (szerk. Bíró György), Novotni Kiadó, Miskolc, 2004., 50. old.

117 Ptk. 200. § (2) bekezdés.

118 Az osztrák jogirodalom találón jegyzi meg (*Gschmitzer*, in: Geschichte des europäischen Zivilrechts im 19. und 20. Jahrhundert, entwickelt am Beispiel des Österreichischen ABGB-s, Juristische Blätter, 1960., 216. old.), hogy egy jogrendszer minősítése, tartalmi jegyei alapján, aszerint végezhető el, hogy a jogrend az egyénnek mennyi és milyen szabadságot biztosít. Helmut *Koziol* és Rudolf *Welser* szerint (Bürgerliches recht, I. Band, Allgemeiner Teil, 12. Auflage, Manz,

Wien, 2002., 7-8. old.) A „népi jogtudatban” a magánjog úgy él, hogy a magánjogi rendszer állami kényszerhatás nélkül működik. A szerzők megállapítják, hogy annak ellenére, hogy a magánjogi normák körébe beléptek a közjogiak, azaz annak alapján, hogy a magánjog kapcsolódik a közjoghoz, a magánjogi rendszer a társadalom olyan alaprendszerét képezi, amely nagyrészt, vagy egészében mentes a hatósági beavatkozástól.

119 Ld. V.ö., Hans Brox, Wolf-Dietrich Walker, Allgemeines Schuldrecht, 30. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 2004., 27. old. BVerfGE 81., 242., 255.; 89., 214., 232.; 98., 365., 395.

120 Hans Brox, Wolf-Dietrich Walker, Allgemeines Schuldrecht, 30. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 2004., 26-27. old.

121 Magyar Alkotmánybíróság (AB), 32/1991. VI. 1. Ld., in: Polgári jogi fogalomtár (Szerződési szabadság), II. hatályosított, bővített kiadás, HVG-ORAC, Budapest, 2004., 272. old.

122 Ld. a magyar Alkotmány 54.-70/K. §-ai, pl. in: Alkotmányjog, Jogszabálygyűjtemény, (szerk. Kukorelli István), Osiris, Budapest, 2002., 14. old.

123 A Magyar Köztársaság Alkotmányának 70/K. §.

124 A Magyar Köztársaság Alkotmánya 8.§ (2)

125 Magyar Köztársaság Alkotmánya, 8. § (1)

126 Magyar Köztársaság Alkotmánya, 9. § (1), (2)

127 Magyar Köztársaság Alkotmánya 13. § (3)

128 Magyar Köztársaság Alkotmánya 70/A. § (1)

129 In: Liber amicorum studia L. Vékás dedicata – Ünnepi dolgozatok Vékás

- Lajos hatvanadik születésnapjára és egyetemi oktatói működésének harminctödik évfordulójára, ELTE ÁJK, Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 1999.
- 130 Az 1989. óta elvégzett számtalan (több mint száz) módosítás mellett, ld. csupán a 2000-2004. évek során eszközölt módosításokat: 2000. évi XLII. tv., 2000. évi LXXXVIII. tv., 2000. évi CXXIV. tv., 2000. évi CXXXVII. tv., 2000. évi CXLV. tv., 2000. évi XV. tv., 2001. évi XIX. tv., 2001. évi XXXV. tv., 2001. évi XI. tv., 2001. évi LXXXIII. tv., 2001. évi XVI. tv., 2001. évi CXX. tv., 2002. évi XXXVI. tv., 2002. évi LXII. tv., 2003. évi XXIV. tv., 2003. évi XLVII. tv., 2003. évi CII. tv., 2003. évi CXXXV. tv., 2003. évi CXXXII. tv., 2004. évi XXVII. tv. (ld. pl. in: Magyar polgári jog, A polgári törvénykönyv, szerk. Bíró György, Halászi György, Vasady Lóránd, Makó Péter, Novotni Kiadó, Miskolc, 2004., 3. old.
- 131 A Kodifikációs Főbizottság elnökeként Vékás Lajos akadémikus 2001-2003 között jelentette meg az Új Ptk. I. és II. koncepcióját. A koncepciókhoz hozzájárultak az albizottsági jelentések, valamint a tudományos folyóiratokban (Jogtudományi Közlöny, Magyar Jog, Állam- és Jogtudomány, Cég és Jog, stb.) különösképpen pedig, a Kodifikáció (Budapest) c. tudományos folyóiratban megjelent tanulmányok. Számos kiemelkedő monográfia, tanulmánykötet foglalkozik a kodifikáció egyes elvi, vagy jogintézményi hátterével. Ld. részletesebben pl., Szalma, A polgári jog kodifikációjának általános módszerei és a magyar Ptk. rekodifikációja, in: Kodifikáció, tanulmányok, ELTE ÁJK, Bibliotheca iuridica, Budapest, 2003., 40-70. old. Ld. Recodification des ungarischen Bürgerlichen Rechtes aus dem Jahre, 1959 (beginnend im Jahre 1998), Annales Universitatis Stientiarium Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio iuridica, Tomus XLI-XLII, 2000-2001., 51-53. old.
- 132 Ld. in: Dr. Térfy Gyula és Dr. Térfy Béla, Igazságügyi zsebkönyvtár, III. kiadás, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1936., 134-400. old. Lábady Tamás, A magyar magánjog (polgári jog) általános része, Dialog Campus, Budapest-Pécs, 1997., 87. old.
- 133 Ld. Lábady Tamás, A magyar magánjog (polgári jog) általános része, Dialog Campus, Budapest-Pécs, 1997., 85. old.
- 134 Ld. in: Dr. Térfy Gyula és Dr. Térfy Béla, Igazságügyi zsebkönyvtár, III. kiadás, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1936., 345-552. old.
- 135 Ld. in: Dr. Térfy Gyula és Dr. Térfy Béla, Igazságügyi zsebkönyvtár, III. kiadás, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1936., 562-568. old.